

„ვერის“ რედაქციის გამოცემა

ქმბლის ღება

მეფე გიორგი ბრწყინვალესი

იურიდიული მონოგრაფია

ნ. ურბნელისა.

ტფილისი: 1890 წ.

სტამბალ-ლიტოგრაფია კ. ი. მუხისი და ს. ა. პოლოტაევისა

Доз. Ценз. Тиф. 17 Февраля 1890 года.

მეფე გიორგი ბრწყინვალე შესანიშნავია, სხვათა შორის, ღვაწლით, რომელიც დასდო ჩვენს სჯულ-მდებლობას. მეფემ არა თუ მარტო გაანთავისუფლა საქართველო მონგოლებისაგან, არამედ სამშობლოც განაახლა, წესი და რიგი აღადგინა, ხალხს ახალი სჯული მისცა. ჩვენის ისტორიისა და სჯულ-მდებლობის მკვლევარისათვის ეხლა შეურყეველ ქეშმარიტებად უნდა ჩაითვალოს, რომ ბრწყინვალე მეფემ საერთო სჯული დაუდგინა მთელს თავის სამეფოს, რომელსაც იმის დროს დიდი ადგილი ეჭირა, შაჰის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე. სამწუხაროდ, დროთა და ქაშთა ბრუნვის გამო, იგი საერთო სჯული დაიკარგა და ჯერ-ჯერობით ვერსად უპოვნიათ. მუხთაღს ბედს გადარჩა მხოლოდ იკვლის ღება, — მთიულეების სჯულ-

„ჯვარ თა ყელს აქეთ, ხადაცხოტს, ზან-
დუკის ხეეს, კიბეთ, ქვეშეთ და მენე-
სოს ზემოდ ეს განაჩენი დაედევითო“...
მართალია, მთლად ეს ხეობები პატა-
რა აღგილია, მაგრამ ქეგლის დეხა დი-
დის ყურადღების ღირსია, დიდ-მნიშე-
ნელოვანი ნაწითია ძველის სჯულ-
მდებლობისა, რადგანაც ნათელს ჰჰვენს
ჩვენის წარსულის წყედიადს და ცხო-
ვლად გვიხატავს შორეულს სურათს,
რომელიც ბევრად აწინდელსაც მია-
გავს.

მხოლოდ საჭიროება და ცხოვრე-
ბის მოთხოვნილება ჰბადაეს სჯულ-
მდებლობას. ეს საზოგადო მოვლენაა.
საქართველოშიაც სწორედ ასე იყო.
ამას ჩვენის სჯულ-მდებლობის ისტო-
რია ამტკიცებს. მთელი გიორგი ბრწყინ-
ვალემაც საჭიროებისა გამო დასდო
თაჟისი ქეგლი: „ყოლ სამართალი აღარ
იყო-ლა... აღარ იქნებოდა განაჩენ
დაუდებლობათ“, ასე ბძანებს ქეგლის
მდებელი. წინასიტყვაობაში ერცლად
მოახსენებულია, მთაში რა უწესოება

და უსამართლობაც არსებობდა და
ნიშნობლივ რისთვის იყო საჭირო „გა-
ნაჩენის დებულობა“.

ქეგლის ღება ერთად-ერთი მაგალი-
თი როდია მთიულეების ადათის აღ-
წერისა. (ითუ ჩვენში არა, სხვაგან მა-
ინც, წი თუნდა დაღესტანში, ჯერ
ისევ მეთერთმეტე და მეთორმეტე საუ-
კუნეს ომარ-ხანმა და როსტომ-ხანმა
აღწერეს და ცალკე კრებულად შეადგი-
ნეს ლექების საადათო ჩვეულებანი³).
თუ საგანსა და შინაარსს დაეუკვირ-
დებით და ამ მხრივ შევადარებთ ერ-
თმანეთს, მაშინ ჩვენი ქეგლის ღება
როსტომ ხანის კრებულს მოგვაგონებს
და ეინ იცის, იკმნება მეუფე მე-
ზობლების ბაძითაც ხელმძღვანელობ-
და, როცა თავის მთიულებს კერძო
სჯული დაუდო...

ქეგლის ღება სამოქალაქო ანუ
საერო სჯულს შეადგენს, „სოფლიო“

³) Алаты Кавк. Горцевъ, I. в. стр.
42--45.

კანონია— „ჩვენ სოფლიოსა ამისო-
სისხლი, პატივი და სასაქმო გაგვიჩე-
ნიაო“, და ამიტომ არ შეეხება საე-
კკლესიო და სასულიერო საქმეებს. ამ
საქმეებს განაგებდნენ კათალიკოზი და
ეპისკოპოზნი და იქ, სადაც ქეგლის
დებას სასიხლო და სამოქალაქო სა-
მართალი ებარა, „სხვა, რაც სასჯუ-
ლო საკითხავი იყოს, კათალიკოზს და
ეპისკოპოზებს ჰკითხონო“... ეს გან-
ცალკეება სამოქალაქო და საეკკლე-
სიო საქმეებისა ახალს არაფერს წარ-
მოადგენს, რადგანაც სულ ძველადვე
სასულიერო წოდებას განსაკუთრე-
ბული ადგილი ეჭირა სამეფოში, თა-
ვისი მმართველობა ჰქონდა, თავისი
კანონი, სამართალი ⁴⁾. როცა მეფე
გიორგი ბრწყინვალემ ურჩი მთიულე-
თი „დაუპყრო ტახტსა და სკიპტრასა“,
ადგილობრივი საეკკლესიო გამგეობაც

⁴⁾ სასულიერო წოდების მოწყობილობა-
ზედ იხილეთ ბროსეს Introduction, § 6 Cle-
rgè, CLX etc.

საზოგადო სახელმწიფო წესსა და რიგზედ მოაწყო. ეს მოწყობა ხომ თხოულობდა სასულიერო წოდებას თავისი უფლება არ ჩამორთმეოდა. ამიტომ, თუბცა მეტად მოკლედ, მაგრამ ძეგლის დებამ მაინც ცხადად გამოასთქვა, რა ეკუთვნის და ეკითხვის საერო სჯულს და რა—საეკლესიოს.

რასაკვირველია, ძეგლი ერცლად ჰხატავს მთიულების შინაგანს წეს-წყობილებას, ეგრედ წოდებულს ადმინისტრატულ მმართველობას. ფრიად საინტერესოა საცოდნელად ეს მმართველობა, რადგანაც, სხვათა შ.არის, მოგვაგონებს ჩვენს სახელმწიფოს საზოგადო ცხოვრებასაც. [თქვენ პირველ შეხედვაზედვე ჰგრძნობთ, რომ საელოვანმა „ხუროთ - მოძღვარმა“ (ასე უწოდებს ჩვენი მატთანე მეფე გიორგი ბრწყინვალეს) მართლაც და ხელოვნებით ააგო ადმინისტრაციული შენობა, რომელშიაც ლალი მთიული შეუფიწროებლად მოთავსდა თავისის ჩვეულებით.] შეიძლება იფიქროთ

კიდევც, რომ ეს შენობა რთულია და სულს შეუხუთაედა თავისუფალს მთიულესაჲ, მაგრამ ასე როდი იყო: სახელმწიფო მოხელეებთან ერთად ხალხს ჰპატრონობდნენ საკუთარი ადგილობრივი მოწესენიც და თვით-მმართველობა ხომ ისე იყო მოწყობილი, რომ სახელმწიფო და თემი ერთმანეთს არ სკარბობდნენ, არ სჩაგრავენ. ძეგლის დების გაშგეობის ღირსებაც იმაშია, რომ მთიულის თვით-მმართველობას და სათემო თავისუფლებას არა მოაკლო. რა, მხოლოდ თემი და სახელმწიფო დააკავშირა, ერთმანეთს დაუმორჩილა.

მმართველობა ებარათ უფროსსა და უმკროსს მოხელეებს. ძეგლის დებაში მოხელენი მთელს ჯგუფს წარმოადგენენ; მთელი დასი იერარქიულად მოწყობილია, — ერთი მოწესე მეორეს ემორჩილება, მეორე მესამეს და სხ. სამწყურხაროდ, განმარტებული არ არის, რა უფლება და მოვალეობა ეპყრა თითოეულს მოხელეს, რა ეკითხოდა,

რაზედ მიუწედებოდა ხედი და რაზედ არა. ჩვენ ეს ნაკლი ცოტა მაინც უნდა შევაესოთ, ცოტად იმიტომ-რომ მასალა ნაკლებად მოგვეპოვება.

II

ადგილობრივ მოხელეებში პირველი პირი ერისთავია. აქაც ერისთავას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც საზოგადო სახელმწიფოში ჰქონდა: პირველად ერისთავა უმაღლესი გამგეობაა, მეორედ წოდებრივს ღირსებას ნიშნავს⁵⁾. ძველს საქართველოში როდი იყო განსაზღვრული, თითოეულს მოხელეს (სეღის - უფალს) ნიშნობრივ რა მოვალეობა და უფლება ჰქონდა. თუ მუდმივ არა, ხშირად მაინც ერთსა და იმავე მოწესეს

⁵⁾ ბროსეს Introduction, p. LXXX. ერისთავი მეფის ვასალია და უმაღლესი ადმინისტრაციული მმართველობა აბარია. ამასთანავე იგი დიდებულია, მისი სისხლი ყველა წოდების კაცის სისხლს აღემატება, განტ. სამართალი, მუხ. კვ, ლე.

ხელი მიუწვდებოდა მრავალ გვარ საქმეზედ. მართალია, სახელმწიფო სკდლობდა განესაზღვრა და განეცალკეებინა ერთმანეთისაგან სხვა-და-სხვა უწყება (раздѣленіе властей), მაგრამ ცდამ ამაოდ ჩაიარა. საქართველოს თვით-მყოფელობა ისე მოიხპო, რომ სახელმწიფომ თავის წადილს ვერ მიაღწია, იმეტომ-რომ ამ წადილს წინ ეღობებოდა შინ ფეოდალობა და გარედ კიდევ უცხო ს ბატონობა. ერთიც და მეორეც ძირიელ აბრკოლებდა ჩვენს პოლიტიკურს განვითარებას. ერისთაობაც როდია დამთავრებული და განსაზღვრული სამმართველო დაწესებულება. ერისთავი ყველა ბძანდება, ყველაფერი ეკითხვის, მის ხელთ ყველაა; რაც-კი კეთდება საერისთოში, მის დაუკითხავად არა კეთდება, საერისთაოს ბატონიც არის და პატრონიც. კერძოდ, მეგლის დების სიტყვით, ერისთავს პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს სახელმწიფო საბჭოსთან, ეგრედ წოდებულ დარბაზთან, რომელიც უმა-

ლლესს დაწესებულებას წარმოადგენს. რაც-კი რამე სადარბაზოდ მოსახსენებელია, პირველად ერისთავმა უნდა მოახსენოს: „ერისთავმან დარბაზს ჰკადროს“... (ძ.-დ. მუხ. ე და სხ.). მაგრამ მაინც ერისთავი განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევდა ადმინისტრაციულს მმართველობას და ამიტომ მის მოვალეობას უფრო ეს მმართველობა შეადგენდა.

ერისთავის მარჯვენა ხელად გამგებელი უნდა ჩაითვალოს. ქეგლის-დებაში გამგებელი ერისთავს გვერდით უდგია, თუმცა-კი იმის სწორი არ არის და შორს სდგას იმის ღირსებაზედ. ეს მარჯვენა ხელი თავისის უფროსის მოადგილეა და ხალხთან ახლო დამოკიდებულება აქვს. გამგებელი ყველაფერს ერისთავის სახელით განაგებს; მას აძლიერებს პასუხს, ანგარიშს. მხოლოდ ამ ორთ შეეძლოთ და უფლება ჰქონდათ საქმე „დარბაზსა ჰკადრონ“, რომელსამე დიდს დამნაშავეს შემწეობა მისცენ და სახელმწი-

ფო საბჭოკოსთან შუამდგომელოზა გა-
უწიონ (ძ.-დ. მუხ. ზ, თ). რადგანაც
ღირსებით გამგებელი დაბლა იდგა
თავის უფროსზედ, ამიტომ გამგებლად
უნდა ყოფილიყო მსასწერი და აზნა-
ურიშეილი (იქვე, მუხ. ბ, დ). გამგე-
ბელსაც ყველაფერზედ ხელი მიუწე-
დებოდა, — არა თუ კერძოდ მმართვე-
ლობა, გამგეობა ებარა, არამედ სა-
მხედრო და სამართლის საქმეც. იგი
თავისის უფლებითა და მოვალეობით
სრულად შიადგავს ერისთავს, თუმცა
იმისი ხელქვეითია.

საკუთრად იხსენიება მოურავი, რო-
მელიც დარბაზს არაფერს „ჭკად-
რებს“, მაგრამ იმის ბძანებას-კი ასრუ-
ლებს, — „მოურავთა ჰირითა მამული
ებოძოსო“ (ძ.-დ. მუხ. ზ). მაშა-
სადამე, მოურავი ბძანების აღმსრულე-
ბელია და, ამას გარდა, თუ მარტო ქე-
გლის-ღებას დაეფმყარეთ, მოურავს არა
ეკითხოდა-რა, შადგრამ ასე როდი იყო:
მოურავს მრავალ გვარი მოვალეობა
ეპყრა და ამისდა გვარად თვით მოურავ-

ვობაც სხვა-და-სხვა ნაირი იყო. ჯერ ერთი ესა, რომ მოურავი ხანდახან ჯარის კაცად ითვლებოდა და ციხე-სიმაგრენი ებარა („ციხეთა მოურავი“⁶⁾). ზოგჯერ სკვის-თაობაჲ ჰქონდა, მაგ., ს. ატენ ში — „ხევის თაობა მოურავისა არის“⁷⁾. სკვის თავის უმთავრესს მოვალეობას ბქობა და სამართალი შეადგენდა, და რადგანაც ასე იყო, თვით მოურავსაც სამართალი ეკითხოდა. როდესაც მთავარ-მსაჯული, მდივანბეგი ტფილისში არ იყო, მოურავი ასრულებდა იმის მოვალეობას. მაგრამ მდივანბეგის ყოფნის დროსაც, თუ სატახტო ქალაქში ორი სოფლის კაცი ერთმანეთს უჩიოდა, საქმე და საჩივარი მოურავს უნდა განებქო⁸⁾. ყველა ეს კიდევ არაფერი. მოურავი მმართველობის წევრიც არის, პოლიციის მოხელეა და სამსახურით მალლა სდგას ნაცვალ-

⁶⁾ Двор. Граж., стр. 43.

⁷⁾ დასტურდამალი, 1. § 18.

⁸⁾ იქვე, §§ 24, 57, 201.

სა და მამასახლისზედ. ამ სამსახური-
სათვის მოურავს სოფლისაგან ეძლეო-
და, სხვათა შორის, ჯარიმა ბოზო-
ბის ქმნისათვის, თავის გასამტკიელო,
გასამყრელო⁹⁾. მაგრამ საქმე იმაშია,
რომ ხშირად მოურავი მთელს მაზ-
რას ჰმართაედა (მაგ., ქიზიყის მოურ-
ავი ანდრონიკაშვილი; ჩოლოყაშვი-
ლებს ჰქონდათ ნაბოძები თუშ-ფშა-
ვის მოურავობა და სხ.). მაშასადამე,
მოურავის უფლება და მოვალეობაც
მრავალ გვარი იყო, მოურავს სხვა-
და-სხვა საქმე ებარა, მისი საბძანებე-
ლი ხან მცირდებოდა და ხან ფარ-
თოდდებოდა¹⁰⁾. აქ საჭიროა აღენი-
შნოთ, რომ საეკლესიო გამგეობას თა-

⁹⁾ იქვე, §§ 15, 24 II § 23.

¹⁰⁾ დასტურლამალის გამომცემელს, ბ-ნს
3. უმიკაშვილს, მარტო სიტყვების თამაშობა
მოსდის, როცა ამბობს: „მოურავი გამგებე-
ლია, მმართველი რომლისაზე ადგილ-მაზ-
რისაო“, გვ. 178. ეს ხომ ყველა ხელის-
უფალზედ ითქმის, რადგანაც ყველა გამგე-
ბელიც იყო და მმართველიცა!..

ვის დაბა-სოფლებში საკუთარი მოურავები ჰყავდა, ნაცვალსა და შამასახლისს გარდა¹¹⁾, მაგრამ საეკლესიო მოურავეს ძეგლის-ღება არ იხსენიებს. თუ ჩვენი განმარტება მოურაობისა საფუძელიანია, მაშ მთიულეთის მოურავიც მარტო დარბაზის ბძანების აღმსრულებელი არ უნდა ყოფილიყო და, ეგონებთ, არც იყო...

ერცელს ადმინისტრაციულს შენობაში ეგრედ-წოდებულს ხევის-თავსაც საკუთარი ადგილი ეჭირა, თუმცა-კი ძეგლის-ღება გაკვრით იხსენიებს ამ ხელის-უფალს და არ გვიჩვენებს, სახელდობრ რას შეადგენდა ხევის-თაობა. სიტყვის მნიშვნელობისაგან - კი სჩანს, რომ ხევის თავი უფროსი იყო მთელის ხევისა. მართალია, ხეობა პატარა ადგილია, მაგრამ ხევის-თაობა-კი მეტად საპატიო სამსახურად ითვლებოდა. ამიტომ მეფეები ხევის-თაობას უბოძებდნენ დიდის ღირსების

11) დასტურლამალი, 1. § 56.

ხელის-უშვალს, როგორც ბოქაულით-
უხუცესი იყო, თუ არა-და, რომელსამე
წარჩინებულს ფეოდალს, მაგალითებრ
ფარსადან მაჩაბელს¹²⁾. ხევის-თავის
პირდაპირი მოვალეობა მსაჯულობა
იყო. წელიწადში ერთხელ მაინც უნ-
და შემოეელო თავისი ხევი. გაიყო-
ლებდა მუშაობს (მწერალს), ათს ცხე-
ნიან კაცს და თითო სოფელს ცალკ-
ცალკე დაივლიდა. სადაც-კი მივიდო-
და, ყველა კომლს ძღვენი უნდა მიე-
ტანა. ხევის-თავი კიდევ ერთის სოფ-
ლიდგან მეორეში მიდიოდა, ქურდებს
სღვენიდა, მათ გზა-კვალს დაეძებდა.
თავის გასამრჯელოში, მაღიანს ძღვენს
გარდა, ჯარიმიდგან ნაწილი ეძლეო-
და, „სახევის-თავო“¹³⁾. რაკი ხევის-
თავის პირველს მოვალეობას მსაჯუ-
ლობა შეადგენდა, ამიტომ იგი იერარ-
ქიულად მსაჯულთ-უსუცესის, მდივან-
ბეგის ხელ-ქვეითი იყო¹⁴⁾. ძველს სი-

12) Двор. Грам., стр. 18, 24.

13) დასტურლამალი, 1. §§ 65, 220.

14) იქვე, გვ. 176.

გელეზში მოხსენებულა, რომ ამ მოხელეს სხვა რამეც ეკათხებოდა: ზოგჯერ ხევის-თაფი ხარჯსაც ჰკრეფაედა და ხედრს ნაწილს აბარებდა სამსახურის კაცებს¹⁵).

გარკვევით ნაჩვენებია ვინ იყო და რა იყო სეკის-ბერი. ძეგლის სიტყვით, ხევის-ბერი თითონ ხომ ჯარის-კაცია, მაგრამ მთელის ხევის ლაშქრის უფროსობაც ნაბოძებია აქვს დარბაზით, — «ხევის-ბერს დარბაზით ლაშქართ თაფადლობა ჰბოძებიაო» (d. დ. მუხ. ი). „ლაშქართ თაფადრისათვის“, რასაკვირველია, საჭირო იყო ციხე და ჰქონდა კიდევ (d.-დ. მუხ. ე), რომლის ჩამორთმევა დარბაზს შეეძლო და ისიც დანაშაულობისათვის. საყურადღებოა, რომ ამ ლაშქრის უფროსს და მედრე-შეს, რომლის ფიქრი და მოვალეობა ბრძოლის ველს დასტრიალებდა, ქურდობის საქმეც ებარა და მაშასადამე სისხლის სამართალიც ეკით-

15) Двор. Грах., стр. 24

ხოდა (იქვე, მუხ. მე). ღირსებით, ეგრედ წოდებულის „სისხლის დენით“, ხევის ბერი მოსამსახურე-გამგებლის თანასწორია, ერთი და იგივე სისხლი ეურეებათ (მუხ. ე, 6), თუმცა-კი ხევის-ბერად ამორჩევა, ერისთავს გარდა, გამგებელზედაც იყო დამოკიდებული (უეჭველია, გამგებელ აზნაურ-შვილზედ), ასე რომ ერისთავი და გამგებელი ვისაც უჩვენებდნენ საიმედო კაცად, დარბაზიც იმას უბოძებდა ხევის-ბერობას. მაგრამ ამორჩევა იმას როდი ჰნიშნავდა, რომ ყველას მიეღო ხევის-ბერობა, არა,—ეს მოხელეობაც ერთსა და იმავე გვარში ტრიალებდა, საგვარეულო ნიადაგზედ იყო აღმოცენილი და როცა ყოფილის ხევის-ბერის გვარი ამოწყდებოდა, მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა სხვა გვარის კაცს მიეღო ღიალ საპატრიო „ლაშქართ თავადობა“. როგორც სჩანს ჩვენის ისტორიიდან და აგრეთვე თუ ყალბი არ არის ბროს-სესაგან დასახელებული ქოთრიძის

სიგელი 16), ხევის-ბერობა უძველესს დაწესებულებას შეადგენდა, რომელზედაც შემდეგაც გვექნება სჯა.

ხევის-ბერს, ცოტა არ იყოს, ციხის თაკი მიაგავს: იმათ საერთო ისა აქეთ, რომ ორნივე სამხედრო კაცნი არიან. საქართველოს სამხედრო გამგეობაში სულ ძველადვე ვპოულობთ ციხის-თაობას და ჯერ ისევ დავით აღმაშენებელმა უბოძა ეს მოხელეობა აღიამვილებს 17). ციხის-თავის მოვალეობა მარტო ის როდი იყო, რომ თვალყური დაეჭირა და ციხე შეენახა, არა, — ციხის თავს უნდა გაემაგრა და მტრისაგან დაეცვა ციხის მიდამო, მთლად გარეშემო აღგილი. თუმცა

16) Introduction, p. XCVII.

17) Двор. Грам., стр. 42. ჩვენმა სამხედრო გამგეობამ იცოდა აგრეთვე ციხის მეთოფე, თუმცა არ არის გარკვევით ნაჩვენები, რა მოვალეობა ჰქონდა ამ მოხელეს, დასტურლამალი, § 114. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი ციხის-ფარის კაცი იყო, Двор. Грам., стр. 6.

ასეა, მაგრამ ციხის-თაფი ციხის პატრონი როდია, იგი მხოლოდ ციხის უფროსია (КОМАНДАНТЪ КРѢПОСТИ), რომელსაც მეციხოვნე ჯარი ემორჩილებოდა. ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა ციხის-თაფს მარტო მთაში-კი არა, სხვაგანაც, როგორც ამას ამტკიცებს აღბუღას სამართალი, სადაც ციხის-თაფი, რასაკვირველია, შეცდომით, წოდებულია ქოთლოსანად და არა ქაჯთლოსანად¹⁸⁾. ძველად, ქუგლის დების დროს, სამცხე-საათაბაგოში ქაეთლოსანი მსახურთ აზნაურშეილი უნდა ყოფილიყო და იგი თაფის „პატრონს“

18) თეიმურაზის და თ. წულუკიძის ხელთნაწერში ქათლოსანი და ქოთლოსანი ამოხსენებული და ჩვენ არც ერთის სიტყვის მნიშვნელობა არ გვესმისო, ამბობს ბ.ნი. დ. ბაქრაძე. *Сн. Зап. Вахт. სხოლიო*, გვ. 97, მაგრამ საქმიანობა, რომ აღბუღას მუხ. ი. და ია-ში. შეცდომით არის ხმარებული ეს სიტყვები. ციხეს უნდაც მთაში ქაჯი ჰქვიან და ეს სიტყვა ძველი სიტყვაა. უნდა იყოს ქაჯთლოსანი.

ემორჩილებოდა; თერთ ქაკთლოსნობა ხომ მოხელეობას შეადგენდა. ჰეგლიც ციხის-თაობას მოხელოებად აღიარებს და ამბობს, რომ სახელმწიფო ანიჭებდა ამ მოხელეობას— „ციხის თავად იდგეს ბძანებით“ (მუხ. იგ). არ ეციტ, მთაში რამდენი ციხის-თავი ეყენათ, მხოლოდ სჩანს, რომ ს. ხადაში ორი ციხის-თავი უნდა იყოსო. ციხეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა (სხვათა შორის, „ციხეთა დაქცევამ“ გამოიწვია ჰეგლის დება) და ამიტომ ციხის თაობაც თვალსაჩინო სამსახურად ითვლებოდა. ციხის-თავს საკუთარი „სისხლი სდიოდა“ და, ასე გასინჯეთ, იმის ძმისა და შეილის სისხლიც-კი სხვა იყო, ვიდრე უბრალო კაცისა (მუხ. იგ, იდ).

ზემოხსენებულნი ხელისუფალნი შეადგენდნენ აღგილობრივს მქართველობას და იმათ გარდა ჰეგლი არავეის იხსენიებს; თუმცა შეცდომით სხეებსაც უჩვენებენ¹⁹⁾.

19) ბ.ნიდ. ბაქრაძე მამასახლისსაც ასა-

III

ადგილობრივი მმართველობის ზემოდ იდგა უმაღლესი გამგეობა, რომელიც სატახტო ქალაქში სუფიედათითოეული მაზნელე, ასე თუ ისე, ამ გამგეობას ექვემდებარებოდა, იმისის ნებისა და წადილის აღმსრულებელი იყო და არა სხვისა ეისიმეთვით მყოფელად, მხოლოდ იგი უმაღლესი გამგეობა უნდა ცნობილ იყოს, ადგილობრივი მმართველობა ხელქვეითი დაწესებულებაა, რომელიც რასაც «დარბაზი» უბძანებს, მხოლოდ იმას აკეთებს. და აი თვით ეს უმაღლესი გამგეობაც.

აქ პირველი ხელი-უფალი ვეზირია. რა იყო ვეზირობა?

ვეზირობა ხენის ცხოვრების ნაყოფი არა ყოფილა. ეს უმაღლესი ხელის-უფლება საქართველომ არაბები-

ხელეხ, სნ. ვაკ. ბაქ., გვ. 82, სწოლო 4, თუმცა ქე გ ლ შ ი მამასახ ისი სრულიად არ არის ნაჩვენები.

საგან მიიღო და წინაღ, არაბების მულობელობამდე, ჩვენ სრულიად არ მოგვეპოვებოდა. ვეზირობა მხოლოდ მაჰმადის სწაელაჰ შეჰქმნა და დაჰბადა, მაგრამ საქართველოშიაც ამხელის უჯლობას ისეთივე ძალა და მნიშენელობა ჰქონდა, როგორიც მაჰმადიანთა სახელმწიფოში. იჰ ვეზირი ხელმწიფის: შემდეგ პირველი კაცია, იმისი თანაშემწე და მარჯვენა ხელია. მაჰმადიანთ სახელმწიფო მოძღვრებაჰ ორ გვარი ვეზირობა დააწესა: არის ვეზირი, რომელიც სრული და თითქმის დამოუკიდებელი ბატონია და თავის ნებაზედ განაგებს ყველა სახელმწიფო საქმეს, არის ისეთი ვეზირიც, რომელიც ხალიფის ნებასა და ბძანებას ემორჩილება 20). ჩვენში ამ მეორე ხასიათის ვეზირობა დაარსდა და რადგანაც დამოკიდებული

20) Фанъ-день Бергъ, „Основныя начала мусульманскаго права“, стр. 177, 178.

ვეზირი, თვით ყურანის სწავლით, შეიძლებოდა ყოფილიყო. რამდენიმე, საქართველოშიაც რამდენიმე ვეზირი იყო ერთსა და იმავე დროს; ამას, ეგონებთ, ქულის დუბის წინასიტყვაობაც უჩვენებს, სადაც სიტყვა ვეზირი მრავლობითად იხსენიება — „დაესხედით ვეზირნიო“... ვეზირს დარბაზში პირველი აღჭილი ეპყრა და, მეფეს გარდა, ყველაზედ უფროსი იყო. იგი ძველს «ეზოთ-მოძღვარს» როდი მიაკავს, როგორც ჰუაქრობენ 21). არა, — ვეზირი, ასპარეზი უფრო ფართოა, ყველაზედ ხელი მიუწედება, ყველაფერი ეკითხვის. რაც-კი რამე მოეხსენებოდა დარბაზს, უეჭველად ვეზირის პირით უნდა მოხსენებოდა. ერისთავი და გამგებელი ხომ დარბაზს

21) Стор. Закавказья. стр. 84, სხო-
ლიო დ. ბაქრაძისა. ეზოთ-მოძღვარი, რო-
გორც თვით სახელიც აჩვენებს, მეფის კარს
ხელის-უფალი იყო. ვეზირი სხვაა, სახელმწი-
ფოს უმ ღლეს, ხელის-უფალია...

ვერ მიჰმართავენ, თუ არა ვეზირის საშუალებით.

თუ ვეზირობა ხელის-უფლობა იყო, დარბაზი კიდევ უმაღლესს სახელმწიფო დაწესებულებას შეადგენდა. არსებითი განსხვავება ჩვენის დარბაზისაა, რომ იგი მარტო სათათბირო დაწესებულებას არ იყო, დარბაზი კიდევ სათათბირობს და კიდევ გამგეობს (совѣщательно - административный органъ). ეს ორ გვარი ხასიათი დარბაზს ცხადად ამჩნევია. გარდა ამისა, მოხელეს გამწესება, მაგალითად ხევის ბერისა, დარბაზზედ არის დამოკიდებული (ძ.დ., მუხ. ე და სხ.); იგივე დარბაზი სჯიდა მოხელეების დანაშაულობას. მაშასადამე, დარბაზი უმაღლესს სამოსამართლო დაწესებულებასაც წარმოადგენდა. (მუხ. ე). ერთის სიტყვით, ამ დაწესებულებას ყოველ გვარი საქმე ებარა, ყველა უწყება და თითოეული ადგილობრივი გამგეობა აქ იყო. თავ-მოყრილი დარბაზის წევრებად იყვნენ მეფის კა-

რის მოხელენი, თაეჯდომარედ თვით მეფე ბძანდებოდა და, რასაკვირველია, მი ი ნება და უფლება ყველაზედ მალლა იდგა, დარბაზზედ არ იყო დამოკიდებული. ერისთავის მოკელა, მაგ., დამნაშავეს დარბაზით უნდა ჰკითხოდა, მაგრამ მეფეს შეეძლო დარბაზის განაჩენი არ შეეწყნარებინა — „მეფემან იკითხის, რაჟამცა უფრო ძნელად იკითხებოდეს“, ე. ი. ნება აქვს უფრო დიდის სასტიკობით დასაჯოსო... მართალია, მეფე თვით დარბაზსაც აღემატებოდა, მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ საქართველოს მეფეს მხოლოდ თავისი ნება და სურვილი მიაჩნდა კანონად და სხვა არაფერი. არა, ბეგლის დების წინასიტყვაობა საუცხოვო საბუთს გვიჩვენებს, რომ, როცა სახელმწიფოს საჭიროება თხოვლობდა, მეფე ერის წარმომადგენლებს მოუწოდებდა, იმით დაეკითხებოდა და მხოლოდ მაშინ დასდებდა განაჩენსა და გადაწყვეტილებას. ერის წარმომადგენლობაში იყო თვითმეფობის ძალა და მნიშვნელობა.

IV

წინა-სიტყვაობის შემდეგ, ჰეგლის
დება განმარტებს პირველად მოხელეე-
ბის „სისხლის დენას“ და მეორედ.
გვიჩვენებს, რომელ მოხელეს რა უნდა
გარდახდეს დანაშაულობისათვის. „სი-
სხლის დენის“ ძირითადი თვისება
ისაა, რომ თითოეულს მოხელეს
სისხლი „გვარსა ზედა“ სდის. ეს ფორ-
მულა „გვარსა ზედა“ თავიდან ბო-
ლომდე დაცულია და სასტიკად აღი-
არებული, ასე რომ რაც გვარი დი-
დია და პატივდებული, იმდენად
უფრო ბევრი „სისხლი სდის“, ე. ი.
უფრო ბევრი გადასახადი ერგება.
აქ ჰეგლის დება მხოლოდ საზოგადო
კანონს მისდევს: ყველა ერის უძვე-
ლესი სისხლის სამართალი დამნაშავეს
სისხლს ახდევინებს დაზარალებულის
„გვარსა ზედა“. როცა რომლისამე
ერის ცხოვრება ჯერ ისევ განუვითა-
რებელია და საგვარეულო მაწყობი-
ლობას არ გასცილებია (родовой
бытъ), თვით სისხლის საქმეც მხო-

ლოდ „გეარსა ზედა“ სწარმოებს. ასე იყო მარტო მთიულეთში არა, — ჩვენს მეზობლებსაც სისხლი „გეარსა ზედა“ სდიოდათ 22). მაგრამ ძეგლის დება როდი სჯერდება საზოგადო ფორმულას: „გეარსა ზედა“. რაკი დააარსეს რთული ადმინისტრაციული მმართველობა, პოლიტიკური საზრისი თხოულობდა თითოეულს მმართველობის წევრს განსაკუთრებული პატივი სდებოდა. ეს მით უფრო საჭირო იყო, რომ ძველად საქართველოში თითქმის ყველა მოხელეობა გეარს მასდევდა, მის საკუთრებას შეადგენდა. რაკი ასე იყო, სჯულ-მდებლობამაც უფრო აღვილად აღიარა სამართლის მეორე თვისება — სისხლის დენა «სამსახურსა ზედა». რაკ მოხელე მალა სდგას, იმდენად უფრო მეტი სისხლი სდის, ასე რომ პირველი

22) მაგალითობრ, ჩერქეზებს, ყაზარდოელებს, АДАТЫ, 1, СТР. 396—399, 167 и пр.

ფორმულა „გვარსა ზედა“ დაერთო მეორეს — «სამსახურსა ზედა». დამნაშავეს მიუცილებლივ სისხლი უნდა დაეურვა ჯერ „გვარსა ზედა“ და მერე პიროვნულის ღირსებისა და სამსახურის კვალობაზედ.

რასაკვირველია, თუ მოკლული ანუ სხვათრივ დაზარალებული მოხელედ არ იღვა, მაშინ ბრძანებლობდა ერთადერთი ფორმულა: „გვარსა ზედა“. ადგილობრივ მოხელეებში პირველი ხომ ერისთავია. ამიტომ ვინც ერისთავს მოჰკლავს, ყველაზედ დიდ დამნაშავედ ითვლება. თვით იგი მკვლელობა „უმსგავსო და უსაზომო შეცოდებაა“. ამ «შეცოდებისათვის» სამ გვარი სასჯელია გაჩენილი — გარდასკეწა, მამულის წაღება და სისხლის დაურჩება გვარსა ზედა, — რომელიც თითქმის ყველა დამნაშავესათვის სავალდებულოა. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ გარდახეწა და მამულის წაღება ცოტად თუ ბევრად ხანგრძლივია იმისდა გვარად, თუ ვინ იყუ ბოროტ-

მომკმედი და შესვერპლი ბოროტ-
მომკმედებისა. რას ნიშნავდა გარდა-
სკეწა, მამულის წაღება?

ძეგლის ღება მხოლოდ იხსენიებს
ერთსა და მეორეს, მაგრამ არ გვი-
ჩვენებს, რას მოასწავებდა გარდახვეწა
და რა იყო მამულის წაღება. პირვე-
ლად საჭიროა შევნიშნოთ, რომ ეგ-
რედ წოდებული გარდახვეწა, ე. ი.
სამშობლოდამ განდევნა ძველი ჩვე-
ულებაა და დასაწყისი მოვპოვება იმ
დროს, როცა რომლისამე ერის ცხო-
ვრება საგვარეულო წესზეა მოწყობი-
ლი. მაშინ თითოეული კაცი მხოლოდ
გვარის მთარველობის ქვეშ იმყოფება,
გვარს გარეშე მისთვის. შვება და
ხსნა არაა, გვარი ჰვატრონობს, ნუ-
გეშობს, ხშირად იმის მაგიერად სი-
ხსლსაც იურეებს. ერთის სიტყვით,
ყველა კაცი გვარით სცოცხლობს და
სულდგმულობს. მაგრამ შეიძლება
ვისმეს ბედმა უმუხთლოს და გვარმა,
რომლისამე მიზეზის გამო, ხელი აი-
ლოს თავის კაცზედ. მაშინ ბედკრული

და უკულმართი „უთვის-ტომო“ შეიქმნებოდა, გეარს უნდა მოშორებოდა, საგეარეულო მიწა-წყალი დაეტოვებინა, შორს გარდახვეწილიყო, ბეჩაეი და უპატრონო მაწანწალა გამხდარიყო. გარდახვეწასა და მაწანწალობას აღამიანი როგორც იყო გაუძღვებდა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ყველას სრული ნება ჰქონდა დაუსჯელად გარდახვეწილი დაეჩაგრა, თუნდა კიდევ მოეკლა, — გეარი ხომ მფარველი არა ჰყავს და გარდახვეწილი. სა აბა ვის რად შეეშინდება!.. ამიტომაც საშინელი და თავს ზარ-დამცემი სასჯელი იყო გარდახვეწა, გეარიდამ განდევნა (*genti adscriptio*)²²). ჰეგლის გარდახვეწასაც სწორედ ეს მნიშვნელობა ჰქონდა. აქაც გარდახ-

²²) ჩვენს მთავრე ეხლაც მისდევენ „მოკვეთას“, რომელიც ძეგლის გარდახვეწას შიდაგავს. სხვა მთის ხალხში ხომ ხშირია გარდახვეწა, მაგალითებრ ჩერქეზების „აბრეკ“, ეუბიყების „ბაიუშ“, АДАТЫ, в. 1, 359, в. 11, 345.

ცეწილი ყველას მოკლებული იყო, უმწედ და უნუგეშოდ დაწანწალებდა, მუდამ შიშსა და ელდას ქვეშ იმყოფებოდა და თავ-შესაფარი თუნდაც რომ ეპოვა, მფარველი მაინც არაეინ ჰყავდა...

ეს უბედურება გარდახვეწილს ერთი-ორად უძლიერდებოდა, რადგანაც გარდახვეწას თან მოსდევდა მამულის წაღება. კიდევ ჰო, თუ თითონ გარდახვეწილისათვის ჩამოერთმიათ მამული—უამისოდაც ხომ იგი მამულს ვერ მოიხმარდა,—საეალალო უფრო ის იყო, რომ მამულის წაღება მამულის სასუფეოდ დადკას ნიშნავდა, ე. ი. „ხაზინა“, სახელმწიფო უნდა დაჰპატრონებოდა მამულს, ეხმარა და ესარგებლა. ესეც თითქო არა კმარაო: ასე გასინჯეთ, სახლსა და კერასაც—კი ჩამოართმევდნენ გარდახვეწილის ოჯახს და ერისთავს, ან გამგებელს ჩააბარებდნენ. ახლა აბა წარმოიდგინეთ მშინერ-მწყურვეალი ცოლ-შვილი, ბეჩაეად ხეჭიალი უცხო ადგილას, სირცხვი-

ლი და პატივის ახდა, მუდამ შიში და ელდა, ცუდ-უბრალოდ არაეინ მომკლასო, და გაიგებთ, რასაც უქადიდა კაცს გარდახვეწა და მამულის წაღება...

მამულის წაღება სასეფუოდ დადგა იყო. ეს საგანი ღირს-შესანიშნავია და განპარტებას საჭიროებს. ძეგლში ხშირად მოხსენებულია მამულის სასეფუოდ დაღვა და ეს მარტო მაშინ-კი არა, როცა ცალკე კაცი იყო დამნაშავე, — სახელმწიფო მამულს ართმევდა ხეობასა და სოფელსაც, თუ სალაშქროდ არ გავიდოდნენ (მუხ. ით). მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. ეგრედ წოდებულს ბეითალმანსაც (ВЫМОРОЧНОЕ ИМѢНІЕ) მხოლოდ იმ პირობით უბოძებდნენ, რომ მამულის მიმღებს ხარჯი ეწია, — „საჯარო, სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქვეყანასაო“ (მუხ. კც). ვისაც მიწა-წყალი აქვს, ძეგლის სიტყვით, ვალდებულიც არის სახელმწიფოს ემსახუროს, „სალაშქრო“ და „საბეგრო“ არ დააკლოს და თუ

დააკლო, მამული „წაელება“. რად-
განაცასე იყო, მამულ-ადგილის მქლო-
ბელობასა და მიწის საკუთრებას თა-
ვისებური ხასიათი ჰქონდა. ეს მულო-
ბელობა და საკუთრება სრულებით
არ შიაგაედა იმ წყობილებას, რომ-
ლის ძალით მიწა საერთო საკუთრე-
ბაა და თვით გვარი, თუნდა თემი სა-
მამულო, საადგილო კავშირია და სხვა
არათერი, როგორც ამას სხვაგან ეხე-
დავთ²⁴). ქეღლის სეკი, სოფელი კომ-
ლეულად სცხოვრობს; თითოეულს
კომლს ცალკე საკუთრება აქვს, თა-
ვისი ადგილ-მამული უჭირავს და სა-
ერთო მულობელობა არ იცის. ხევი
და სოფელი ერთს გარეგანს ძალას

²⁴) სულ ქველად მიწა საერთო იყო, საერთო
საკუთრებას შეადგენდა. ამის ნაშთს თვით ინ-
ჯლის შიაც-კი უჩვენებენ. ტევტონების ეგრედ
წოდებული მ ა რ კ ა სამამულო კავშირი იყო.
შემდეგში საერთო საკუთრებისაგან კერძო
საკუთრება წარმოსდგა. ნახე ამ საგნის შესა-
ხებ „Деревенскіе общины на Востоке и
Западе“, Мәна, стр. 44 и слѣд.

ემპირიკილებიან (სახელმწიფოს), როგორც თვით შინაობაში ერთისა და მეორისათვის სავალდებულოა მხოლოდ საგვარეულო დამოკიდებულება (родовая связь) და სხვა არაფერი. ამიტომ ხევი და სოფელი არც ძველებური „მარკა“ და არც აწინდებური „ობშინა“. თუ რამე საერთო ჰქონდათ ხევსა და სოფელს, მარტო ის, რომ რომელსამე თემს ეკუთვნოდნენ. თემი კიდევ უფრო სადროშე გავშირი იყო და სავალდებულო ყველა ხევისა და სოფლისათვის. მართალია, სათემო კავშირს გვერდით საგვარეულო უდგია, მაგრამ ეს უკანასკნელი პირვანდელს ძალასა და მნიშვნელობას მოკლებულია. სახელმწიფო და კერძოდ სამხედრო ძალა სჩაგრავს საგვარეულო წეს-წყობილებას. ამიტომაც მიწა-მამული თითქო უფრო სახელმწიფოს საკუთრებაა და ზედ ადევს ხარჯი — „სალაშქრო—საბეგრო“. როცა ვინმე ხარჯს არ გადაიხდის, მამული „სასეფოდ დაიდება“, ე. ი. მამული

სახელმწიფოს უნდა მიეღო. ამ მხრივ ქეგლის საადგილ-მამულო წესი, კოტა არ იყოს, მიაგავს მაჰმადიანთა ეგრედ წოდებულს სარაჯის²⁵).

სასჯელის მესამე ნაწილს სისხლის დაურქება შეადგენდა. სწორედ იგი დაურქება იყო ჯარიმა, რომელიც დამნაშავეს მიუცილებლივ უნდა გადაეხადა. შეიძლება მსუბუქ ბოროტე-

²⁵) Основныя начала мусульманскаго права, стр. 88. ს ა რ ა ჯ ი ჰქვიან იმ ადგილ-მამულებს, რომელიც ხმლით დაუჭერიათ ომიანობის დროს (джигадъ—священная война) და რომელიც წინად სხვა სარწმუნოების ხალხს ეკუთვნოდა. ს ა რ ა ჯ ი სახელმწიფოს საეუთრებაა. საკვირველია, რომ ბ-ნს დ. ბაქრაძეს სრულიად ვერ შეუგნია—თუ რას ნიშნავს ქეგლის „სასეფოდ მამულის დადვა“, თორემ ამას ხომ აღარ იტყოდა:„ему (законодателю) какъ будто неизвѣстно на своей терри-торіи поземельное право казны...“ Сб. зак. Вахт. стр. 83, თითქო ქეგლის „სასეფოდ მამულის დადვა“ და ეს „поземельное право казны“ ერთი და იგივე არ იყოს!...

ბისათვის გარდახვეწა და მამულის წაღება არ მიესაჯათ, მაგრამ სისხლის დაურევებას-კი თავიდან ვერაინ აიცილენდა, — სადაც დანაშაულობა იყო, იქ, უეჭველად, სისხლის დაურევებაც უნდა ყოფილიყო, რასაკვირველია, თუ საქმეს „პატიებით“, „შერიგებით“ არ გაათავებდნენ. ძეგლის სისხლის დაურევებაც საყოველთაოდ ძველს წესს მისდევდა, — სისხლი მაშინაც უნდა დაეურეთ, როცა, ბოროტმოქმედების მაგიერ, ვისმეს მარტო ზარალს მისცემდნენ, რომლისამე კაცის სამოქალაქო უფლებას დაარღვევდნენ (гражданское правонарушение). ჩვენმა ძეგლის დებამაც როდი იცის — რა დიდი განსხვავებაა სასისხლო და სამოქალაქო საქმის შორის 26). თვით სისხლი დამნაშავეს ფულით უნდა გადაეხადა და ეს გარემოება მით

26) სხვა მოდგმის მთიულეების ადათიც ამ მიმართულებას ადგია, — არ კვოვებს განსხვავებას სასისხლო და სამოქალაქო საქმეს შორის, АДАТЫ, 1, стр. 395 და სხ.

უფრო შესანიშნავია, რომ მეზობლებში ასე არ იყო 27). ფულად თეთრია მიღებული და ეს ალბად იმიტომ, რომ მეფე გიორგი ბრწყინვალეს ჯერ მოჭრილი არა ჰქონია თავისი საკუთარი ფული—გირგული 28).

მოხსენებული არაა — რამდენი ღირდა ერისთავის სისხლი და საზოგადო ფორმულა „გეარსა ზედა“ ხომ არაფერს გვეუბნება. ძეგლის თქმით, ერისთავის მოკვლა არ გაგონილა და თუ ეს უბედურება იქმნა, მაშინ თვითმეფემ იცის—რაც შეიძლება სასტიკად მოექცეს დამნაშავესაო... აქაც

27) როგორც ადათებიდგან სჩანს, სხვა ტომის მთიულები სისხლს იურეებდნენ საქონლით, ავეჯეულობით და სხვ. ფული სულ ახალ დროს შემოიღეს, АДАТЫ, I, СТР. 399.

28) თეთრი შაურის ღირებულება, ბროსსეს „Iniroduct“. p. LXXXI. გიორგი ულს ვახტანგიც იხსენიებს თავის კანონებში, მუხ. იე, თუმცა არ ამბობს რამდენი ღირდა.

ახალი არაფერია: ყველგან, სადაც წოდებრივი განსხვავება არსებობს, პირველის ხარისხის თავადის, დადგულის სისხლი მეტად დიდად ფასობს²⁹). საზოგადოდ-კი რომ ითქვას, ბეგლის დების სისხლის დაურეება დამნაშავეს მაგრე რიგად ძვირად არ უჯდება.

V

ერისთავს თან გამგებელი მოსდევს. როგორც ზემოდაც შეენიშნეთ, ჩამომავლობით გამგებელი ან მსასურნი იყო („მსახური იყოს გამგებლად“), ან არა-და—აზნაურშვილი (აზნაურშვილი იყოს გამგებლად, მუხ. ბ, დ).

²⁹) ჩერქეზების ალათი უფრო სასტიკად მოქმედობს: თავადს რომ თოფი ესროლა თავის ყმისათვის, ამ უკანასკნელს ხელის განძრევა არ შეეძლო; ვინც-კი განიზრახავდა თავადის მოკვლას, სახლობით ამოყვებულნენ, АДАТЫ, I, СТР. 417. ოსებში თავადის — უზდანჯაგის მოკვლა, სხვა-და-სხვა ხარჯს გარდა, ღირს 3240 ძროხა და უბირის კაცისა-კი (ფარსაგლაგ) 60 ძროხა, АДАТЫ, II, СТР. 28.

შაგრამ ეგრედ წოდებული. მსახური უბრალო მსახურად როდი ითვლებოდა, არა, — იგი წოდებითა და ღირსებით შემაერთებელი ხილია აზნაურსა და გლეხს შორის, მათ შუასდგას. ძველ დროს წერილ მოხელეებად, მეტადრე ადმინისტრაციაში, უფრო მსახურნი იყენენ ხოლმე და განსაკუთრებულს წოდებას შეადგენდნენ ³⁰⁾. საყურადღებოა, რომ „მსახურთა წოდება“ ჩვენს მეზობელ მთიელებსაც ჰქონიათ, მაგ. ჩერქეზებს, რომელთა საზოგადოებურის ცხოვრების ფორმა და აგებულება მეტად მიავაეს საქართველოს ძველ ცხოვრების წყობილებას. თვით ოსეთშიაც მსახურნი (ყაედასარდ) ცალკე სდგანან და განცალკევებულს წოდებას ეკუთვნიან ³¹⁾. საქართველოში მსა-

³⁰⁾ Introduction, p. LXXX.

³¹⁾ Алаты, 1, стр. 116, § 2, 119, § 7, მეტადრე 182, XIV; II, стр. 9, 12, § 6, 14, 15, 17 და სხ. შეგნიშნავთ მკითხველისათვის, რომ ოსეთში სულ უკანასკ-

ხურად აზნაურიც ხომ ირიცხებოდა. მაგალითები, მსასურს აზნაურს იხსენიებს ალბულას სამართალი (მუხ. 3) 32). მაგრამ, როგორც სჩანს, შემდეგში მსახურს აზნაურობა ჩამორთმევიან და გლეხსა და აზნაურს შუა მოჰყოლიან. ჩვენ არ ვიცით როგორ და რისთვის აღმოიფხვრა მსახური-აზნაური, რა ცვლილებამ მოსპო და წალეკა იგი განსაკუთრებული სოციალური წყობა, მხოლოდ ეს-კია, რომ

ნელს, მეოთხე წოდებას გურზიაკები ეკუთვნოდნენ; გურზიაკები იყვნენ ტყვეებად წაყვანილი ქართველები; პატრონს თუნდაც სანლობით გაეულიტა თავისი გურზიაკები, ხმის გამცემი არავინ იყო; თუ სხვა ვინმე მოჰკლავდა, მაშინ-კი პატრონისათვის ოცდაათი პროზა უნდა მიეცა სისხლში, АДЫ, 11, стр. 11—18, 28.

32) ალბულას სამართალი არ ამბობს, მსახური რომელის ღირსების აზნაური იყო. ჩერქეზების ადათის ძალით, სულ უკანასკნელი, მესამე ხარისხის აზნაური იწოდებოდა მსახურად; АДЫ, 1, стр. 182. იქნება ძველად ჩვენშიაც ასე იყო...

ძველად მსასურნი-გამგებუდი დაბლა იდგა გამგებელ-აზნაურშიღზედ. სისხლიც სხვათრივ სდიოდათ: მსახურის სისხლი ღირდა ექესი ათასი თეთრი, (ოც-და-ათი თუმანი), აზნაურშიელისაკი ჩვეულებრივს „გვარსა ზედა“ მისდევდა. მაშასადამე, უბრალო მსახური კეთილშობილი არ იყო, „გვარი“ არა ჰქონდა; აზნაურშიელი-კი „გვარიანია“ და ამიტომ სისხლიც „გვარსა ზედა“ სდის.

ძეგლის დება ამბობს მოკელა ორ ნაირიანო: შეიძლება გამგებელი მოჰკლას მთელმა ხემა და სოფელმა, მაგრამ ისეც მოჰხდება, ცალკე კაცს შეემთხვას მოკელო. რასაკვირველია, ეს ორი დანაშაულობა ერთმანეთისაგან ძლიერ განსხვავდება. პირველი დანაშაულობა დიდია, მთელის ხევისა და სოფლის ურჩობასა და ამბოხებას მოასწავებს. სასჯელიც დიდი აქვს განჩენილი. ჯერ ერთი ესა, ექესი ათასი თეთრი უნდა დაეურევოს მსახურს გამგებელს. გარდა ამისა, თითოეული კომლი უნდა

„გაებეგრაო“: თითო ცხენი ბევარად დაედვას წელიწადსა შიგან გამოსაყვანელად სასეფეოდ.... ეს ძველადვე ასე ყოფილა... (მუხ. ბ). გარდახვეწა და მამულის წაღება არ შეიძლებოდა და მოუხერხებელიც იყო. ამიტომ კანონმა „ძველს“ ჩვეულებას მიჰმართა და მართლაც, იგი ჩვეულება ამ შემთხვევაში უფრო სავარგო და სახეიროა.

ბეგლის-ღება „ფათერაკით“ მოკელასაც იხსენიებს — „თუ ერთს კაცს ფათერაკოს გამგებელი“... საზოგადოდ ცნობილია, რომ ყველა ძველი სისხლის სამართალი მხოლოდ ბოროტმოქმედების გარეკანს მხარეს აქლევს მნიშვნელობას და შინაგანს-კი — განზრახვას, აზრს უყურადღებოდ სტოვებს: საჭიროა იმხოლოდ, რომ ესა-და ეს მოკლეს, მაგრამ განზრახ, თუ არა, — ამის განხილვა საჭირო არ არისო; ამიტომ ძველი სჯული და ადამთი თითქმის ³³⁾ ერთ ნაირად სჯის «ფათე-

³³⁾ აი თუნდა ოსების ადამთი, АДЪТЪ, II, стр. 4.

რაკითა და განზრახ მოკელას. მეგ-
ლიც სწორედ ამ საყოველთაო აზრს
მისდევს, როცა აღიარებს: „თუ
ერთს კაცს ეფათერაკოს... მამულისა-
გან გაიძოს და შეუნდობლად მამუ-
ლი სასეფეოდ დაიდვასო“... მაგრამ
გარდახეწა და მამულის წაღება არა
კმაროდა და სისხლიც ცალკე უნდა
დაეურვათ. მოხდებოდა, რომ „მეფუა-
თერაკეს“ შეძლება არა ჰქონდა სისხ-
ლის დასაურვებლად. მაშინ იმის მა-
მულს გამგებელის ოჯახს გადასცემ-
დნენ, თუ არა-და, თვით მეფე გადა-
იხდიდა სისხლსა და მამული სასეფოდ
დაიდებოდა (მუხ. გ).

იქ, სადაც ჯერ ისევ საგვარეულო
კავშირი მტკიცეა და მკიდრო, მთე-
ლი გვარი (родъ) ეხმარება თავის
ლარებს დამნაშავეს, იმის მაგიერად
სისხლს იურვებს და ჯარიმას იხდის
ან ერთბაშად, თუ არა-და — ნელ-ნე-
ლა, ნაწილ-ნაწილად. ამას ვხედავთ,
მაგალითებზე, ჩერქეზებში²⁴). ხოლო

²⁴) Алаты, 1, стр. 167, 393, თუ გვა-

ქეგლის-ღება, თუმცა საგვარეულო
კავშირს უარს არა ჰყოფს, მაგრამ
გვარს არ აკუთვნებს ღარიბისა და
ლატაკის ღამნაშაეის პატრონობას.
პატრონიცა და ბატონიც სახელმწი-
ფოა და არა სხვა ეინმე. მეფე იურ-
ებდა სისხლს და მამული სასეთეოდ
რჩებოდა. არც გვარი და არც ხევი
და სოფელი არაფერს შუაში იყენენ
და ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ამ-
ტკიცებს ჩვენს დედა-აზრს, რომ ქეგლს
ცხოვრების საფუძვლად მიღებული
აქვს სასეკმწიფო კავშირი და არა სა-
გვარეულო, ან საადგილ-მამულო დამო-
კიდებულება.

ღირს შესანიშნავია, რომ არც აღ-
ბუღლას სამართალმა იცის ხსენებული
საგვარეულო. პატრონობა. როცა დამ-
ნაშაევს არ შეეძლო სისხლი გარდა-
ეხადა, ან როცა თავის ნებით გარ-
დაიხვეწებოდა, მაშინ „პატრონს“ უნ-

რი სისხლს არ გადაიხდიდა, მაშინ ღამნა-
შავე უნდა გარდახვეწილიყო.

და სჭეროდა მამული და დაზარალებული კიდევ გამოსავლის ნახეარს „სჭამდა“. დიდებულის სისხლი, მაგ., რმოცი ათასი თეთრი ღირდა. თუ დამნაშავე სისხლს ვერ დაიურევბდა და ან გადაიხვეწებოდა, «მამული აქენდეს პატრონსა ჯაყელსა და მაწყურელსა; ნახეარა გამოსაკლესა შესისხლეს აჭამოს» (მუხ. ბ. იხილე ეგრეთვე მუხ. ე, სადაც აზნაურზეა ნაამბობი. სულ სხვა ნაირია „გაყენება“, როცა აზნაური აზნაურს მოჰკლავდა, მუხ. რნა). ერთის სიტყვით, ჩვენს უძველესს სჯულ-მდებლობაში სრულებითაც არ მოაპოვება ჩვეულებრივი „საგვარეულო პატრონობა“ ³⁵⁾ და ლატაკი დამნაშავე მეფესა და ბატონის „პატრონობას“ მხოლოდ მაშინ ჰპოვებდა, თუ რაიმე მამული ჰქონდა,

³⁵⁾ სხვაგან მთიელებში ბატონი, მაგ., თავადი პატრონია გლეხისა სასხლის საქმეში და იმის მაგიერ სისხლს იურებს, АДМ-ТН, 1, стр. 137, §52, 139, § 56.

მაგრამ რამდენი იყო უმამულო დამ-
ნაშაფე!...

რასაკვირველია, უფრო მძიმე დანა-
შაულობად ითვლებოდა, თუ მოხე-
ლე გამგებელს მოჰკლავდა. ბეგლი
მხოლოდ ერთს მაგალითს გვიჩვენ-
ნებს: როცა ხევის-ბერს შემოაკ-
დებოდა გამგებელი. მაშინ დამნაშა-
ფეს სხვა რამეც უნდა გარდახდოდა
და ეს სხვა რამე „ხევის ბერობის წა-
ღებაა“. სხვაფრივ-კი სასჯელი საზო-
გადო იყო: სისხლი „გვარსა ზედა“
და მიუცილებელი გარდახვეწა, მამუ-
ლის წაღება. ხევის-ბერი: სამ-წლო-
ბით უნდა გაეძევებინათ და გაძევების
დროს მამული და ციხე სასეთეოდ
რჩებოდა. სახლი ერისთავს უნდა ჩაე-
ბარა. რადგანაც ხევის ბერობა გვა-
რეულობაში ტრიალებდა და გვარის
საკუთრება იყო, ამიტომ გვარის კაცს
უნდა ჰბოძებოდა ეს მოხელეობა,
მხოლოდ ისეთს გვარის კაცს, რომე-
ლიც «არა ცხადად და არა იღუმალ»
გამგებლის მოკვლაში არ ერია (მუხ. ე).

VI

თუმცა ადგილობრივს ადმინისტრაციულ გამგეობაში ხევის-ბერი ძლიერ მალლა არ იდგა, მაგრამ დიან თვალსაჩინო გავლენა ჰქონდა და სამხედრო საქმეში ფრიად ბევრი ეკითხებოდა. ჯერ ერთი ისა, რომ ხევის-ბერი ლაშქრის უფროსია, დროშა უპყრია და მთელს თემს წინამძღოლობს. მეორედ კიდევ—თავის ხეში საკუთარი ციხე აქვს, თითონაც და გვარიც მეტად პატივდებულია. ძეგლის ღებაც განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს ამ ხშირად ურჩსა და ლალს „ლაშქართა თავადს“.

სისხლით ანუ ღირსებით ხევის ბერი მოსამსახურე გამგებელს უდრის. ორნივე ერთსა და იმავე იერარქიულ საფეხურზედ სდგანან. ამას სისხლის რაოდენობა ამტკიცებს: უკეთუ „ქვეყანა“ (ОБЩЕСТВО) მოჰკლაედა ხევის-ბერსა, ჯარიმა და გარდასახადი ისეთივე უნდა წართმეოდა, როგორც მოსამსახურე - გამგებლის მოკვლაში

(მუხ. 3). ეს ერთი საბუთი. მეორე კიდევ ისა, რომ ხევის ბერი ხევის-ბრის მოკვლისათვის მოსამსახურე გამგებლის სისხლს იხდიდა, — ექვს ათას თეთრს (მუხ. 6). სისხლს გარდა, ადმინისტრაციული სასჯელიც ერთი და იგივე იყო: სამ წლობით გარდახვეწა, მამულის სასეუვოდ შეჯანა და ეგრედ წოდებული სახლის ჩამორთმევა. ერისთავსა და გამგებელს უნდა ჩაებარათ გარდახვეწილის სახლი.

თვით სახლი და ოჯახიც ხევის-ბერისა განსაკუთრებულის ღირსებით შემკულია. ოჯახის თითოეული წევრი განსხვავდება სხვა წოდების კაციანგან და ეს მაშინაც-კი, როცა პირადად იგი წევრი შესანიშნავს არადერს წარმოადგენს. საკმაოა ხევის-ბერის ოჯახს ეკუთვნოდე, იმის „გაუყოფარი“ იყო, მასთან ერთ კერს ქვეშ სცხოვრობდე, და „სისხლიც“ სხვა გექნება, დიდება და პატივი განსხვავებული გეპურობა. ეს საოჯახო ღირსება მეტად თვალსაჩინოდ არის აღი-

რებული და საყურადღებო კადევ
ისაა, რომ ამ ღირსებას ზედ ერთვის
„გვარის“ ღირსებაც: ოჯახსა და გვარს
თითქო ხელ-შეკრულობა დაუღვიათ,
ერთად მოქმედებენ, ერთის გზა-კვალით
შსვლელობენ და ხვეის-ბერობასაც სა-
კუთარს ფერსა სდებენ. ამ ნაირად
იგი ხვეის-ბერობა მთლად დამყარე-
ბულია. საოჯახსო და საგვარეულო სა-
ფუძველზედ (семейно-родовое нача-
ло). გარდა ამისა, სწვა ხასიათიც ატ-
ყვია ამ იურიდიულს დაწესებულებას,
სახელდობრ ისა, რომ რამდენადაც
ოჯახს შორდებით და გვარის შორე-
ულს წარმომადგენელს უახლოვდებით,
იზღენად ძალა და უფლება ხვეის-ბე-
რობისა ნელ-ნელა მცირდება, სისხ-
ლი ცოტად იურევა, ასე რომ სისხ-
ლი შადრევანსავით სჩქეუს ქვემო-
დამ ზემოდ და რაც მალლა მიდის,
უფრო ჩქეფა სუსტდება და ბოლოს
ხომ ჰქრება კიდევც...

რაკი სულ პირველად ოჯახს ჰქონ-
და. უპირატესობა, ამიტომ ყველაზედ

დიდი სისხლი სდის იმ დამნაშავეს, რომელიც მოჰკლავდა ხევის-ბერის განაყოფარს და მოასლეს (მოახლე—ახლო ნათესავი: მამა, ბიძა, ძმა, ძმისწული). დამნაშავეს უნდა გადაეხადა ექვსი ათასი თეთრი, და გარდა ამისა, ორ-წლებით გარდახვეწილიყო. რასაკვირველია, ერისთავი და გამგებელი, ჩვეულებისამებრ, ჩაიბარებდნენ გარდახვეწილის სახლს. ხევის-ბერის ოჯახს გარედ ზომ ის ღირსება და პატივი არ იპოვება, როგორც თვით იმის ოჯახში. გაყრა, გაყოფა ისეთი გარემოებაა, რომელიც შესამჩნევად აცოტავენს და ამცირებს ხეის ბერის განაყოფის ერთ-სისხლის კაცი (придѣльный родственник) მოკლას, სულ ერთია, განაყოფი მოკლული კაცი მეუვისა (შორეული ნათესავი), თუ მოასლე. თუკი ერთ-სისხლის კაცი ცალკე ოჯახად გავიდოდა, მაშინ სისხლი ერთი-ორად უცოტავდებოდა, ასე რომ თუნდ ხეის-ბერის განაყოფი ძმაც მოგვეკლათ, ერთი-ორად

ნაკლები სისხლი უნდა მიგეცათ, ვიდრე ვაუყოფარის ძმის მოკვლაში. ერთის სიტყვით, ხევის-ბერის ოჯახს განსხვავებული ღირსება აქვს და შედარებით ბევრი სისხლიც სდიოდა.

მაგრამ, როგორც შევნიშნეთ, ოჯახს გვერდით გვარი უდვია. გვარი, ერთ-სისხლობა ბუნებრივად კავშირია და ყველა პირვანდელს საზოგადოებას ეს კავშირი კანონად აღიარებული აქვს. საზოგადოებას ვინღა იტყვის, ძველს დროში თითოეული სოციალური დაწესებულება ამ კანონს ექვემდებარება. ეს უნდა ითქვას ხევის-ბერობის შესახებაც. ხევის-ბერის დროშას გვარის თითოეული კაცი უნდა დაემორჩილოს, ერთ-სისხლის კაცებს იგი დროშა აკავშირებს, სულ ერთია, გვარის კაცი იყვისია, თუ მოასლე. რადა? — თუმცა კანონი ამბობს ყველა ერთ სისხლისანი „დარბაზით დაყენებულს ხევის-ბერს ახლავანო“ (მუხ. ი), მაგრამ მარტო დარბაზის სანქცია აქ არაფერს

შუაშია: ეიღრე დარბაზი ხევის-ბერს ყველა მონათესავეს „ახლებდა“, თვით ხევის-ბერობამ ყველა „ახლა, იმიტომ.რომ ხევის-ბერი ბუნებით გვარის უჯროსია, მეთაურია, წინამძღოლია. კანონმა დარბაზს მხოლოდ ის დაუსაკუთრა, რაც წინაღ ბუნებით ხევის - ბერს მიწიქებული ჰქონდა... და რომ ეს ჩვენი დედა-აზრი ნამდვილია და საზოგადო სოციალურს კანონზედ დამყარებული³⁵⁾, ამას შემდეგი ამტკიცებს:

საზოგადო მოელენაა, რომ რაც დრო და ქაში მიდის, ერთ-სისხლობა სუსტდება, გვარი ირღვევა, იქსაქსება. ამ მიზეზის გამო იბადება განსხვავება „შორეულისა“ და „ახლოს“. შუა. ეს განსხვავება იური-

³⁵⁾ პირვანდელი სამხედრო წყობილება საგვარეულო წესზედ არის მოწყობილი და თვით სამხედრო კავშირც უპირველესი კავშირია, Гербертъ Спенсеръ. „Развитіе политическихъ учреждений“, стр. 20, 53—55, 62 и. пр.

დიულად სისხლის რაოდენობით იზა-
ტება: ახლო ნათესაის სისხლი მეტია,
შორეულისა ნაკლები. ხშირად, თუ
მუდამ არა, სისხლის დენა პროპორ-
ციულურად ქვემოლამ ზემოდ მიდის.
როგორც უკვე შევნიშნეთ, სწო-
რედ ძეგლის დებაც ამ გზას აღ-
გია: მუჟკისის სისხლი ნახევრით ნაკ-
ლებია მოასლის სისხლზე (მუხ. ი).
მართალია, ნაჩვენები არ არის, სახელ-
დობრ რამდენი ღირს ხევის-ბერის მუ-
ჟკისის (შორეული ნათესაეი) სისხლი,
მაგრამ ანალოგიის დახმარებით შეიძ-
ლება გადაჭრით ვსთქვათ, რომ იგი
სისხლი შეადგენდა ათას ხუთას თეთრს
(შეილ თუმან ნახევარს), — მოასლის
სისხლის ნახევარს...

ჩვენ ვუჩვენეთ ორ ნაირი საფუძვე-
ლი ხევის-ბერობისა — საოჯახო და
საგვარეულო (семеино - родовое на-
чалю) და აღვნიშნეთ, რომ სისხლის
დენა ოჯახსა და გვარს მისდევდა. რა-
საკვირველია, აღნიშნულს საფუძველს,
სისხლის საქმის გარდა, სხვაშიაც მნი-

შენელობა ჰქონდა. მაგალითებრ, ხე-
ვის-ბერობა ხომ «ლაშქართ თაეა-
დობა» იყო. როდესაც თითონ ხევის-
ბერს ავადობის გამო სალაშქროდ გა-
მოსვლა არ შეეძლო, «ლაშქრობის
ქამს მისი ძმა და მოასლე წაეიდეს»
(მუხ. კ), ე. ი. ოჯახის შეილი, თუ
არა-და—გვარის კაცი. მოხელეობა
სავალდებულო იყო ოჯახისა და გეა-
რისათვის, და თუ ხევის-ბერი უმიზე-
ზოდ ჯარში არ გავიდოდა, მაშინ
ხევის-ბერობასა და მაშულს ჩამოართ-
მევდნენ ერთის წლით.

საზოგადოდ ძეგლის დება სასტიკად
სჯის ყველას, ვინც-კი უარს იტყო-
და ლაშქრობაზედ. არც საკვირველია.
სახელმწიფოსათვის ხშირად საჭირო
იყო მთიულების განთქმული ვაჟკა-
ცობა, გულადობა. მაგრამ მთიულს
ერთი ნაკლიც სჭირდა: ურჩი იყო,
გალაღებული და იქნება ხანდახან
საერთო მტერსაც გულ-ცივად ეკიდე-
ბოდა. ამიტომაც ძეგლმა დააწესა, რომ
თუ ვინცობაა ხევი, სოფელი, ერის-

თავისა და გამგებლის სიტყვაზედ, სა-
ლაშქროდ არ გამოვიდეს, ყველა
კომლს თითო ხარი წაართვით და ერ-
თის წლით მამული სასეფეოდ დადე-
თო (მუხ. ით).

VII

მართალია, ხევის-ბერს საკუთარი
ციხე ჰქონდა, მაგრამ განსაკუთრებუ-
ლი ციხის თაობაც არსებობდა. აქ სა-
ჭიროა ვიცოდეთ იურიდიული ბუნე-
ბა ამ მოხელეობისა. რადგანაც ცი-
ხის თავის ასპარეზი მცირეა, ვიდრე
ხევის-ბერისა, ამიტომ სისხლიც ცო-
ტა სდის, მართო სამი ათას ხუთა-
სი თეთრი ეურეება; მაგრამ სისხლის
დაურეებას გარდა, ჩვეულებისამებრ,
სხვა სასჯელიც იყო: სამ წლით გარ-
დახეწა და მამულის წაღება. მხო-
ლოდ გაკერით და ისიც ორიოდ
სიტყვით მოხსენებულა, რომ ციხის
თაობაც საზოგადო მიმართულებას აღ-
გა, ე. ი. ციხის თავის ოჯახსა და
გვარს განსაკუთრებული ღირსება ჰქონ-
და. მაგალითად, ციხის თავის შვი-

ლისა ან ძმის მოკელაში ათას ორასი თეთრი უნდა გადაეხადა დამნაშავეს, სამ წელიწადს გარდახვეწილიყო და მამული ხაზინას «ექამა» (შეადარე მუხ. იდ და ია). ესეთი სასჯელი გაჩენილი იყო ეგრედ წოდებულ ჭკაროვანისათვის, რომელიც იურიდიულად უბირს კაცზედ მალლა სდგას, მაშასადამე, ციხის თავის შვილი და ძმა ღირსებით განირჩეოდნენ... მაშინაცკი, როცა ციხის თავს თანამდებობა აღარ ებარა, მისი სისხლი მაინც ბევრი ღირდა—ათას ორასი თეთრი, სწორედ იმდენი, რაც ჰაეროვანს ჰქონდა დანიშნული.

ციხისთაობა სხვაა და ციხის ქონება კიდევ სხვა. ბევრს ჰქონდა საკუთარი. ციხე, მაგრამ ციხისთავი კი არ იყო. ეს სახეში უნდა ვიქონიოთ, როცა ძეგლის დება ციხის დაქცევას მოგვითხრობს. ციხის დაქცევისათვის დამნაშავეს უნდა დაეურვა პატრონისათვის ნახევარი სისხლი. „გვარსა ზედა“ და ციხეც ახალი აეგო (მუხ. კზ).

მაგრამ ჩვენ ჰაეროვანს უნდა მივმართოთ.

საკუთრად და განსხვავებულად იხსენიება ჰაეროვანი, რომელიც ცალკე სდგას, არც ერთს მოხელეობას არ ასრულებს, მაგრამ მდაბიო ხალხისაგან კი გაიჩრჩევა. ჰაეროვანი თავისის სისხლით და მაშასადამე იჭრიდიულად აღემატება უბირს კაცსა, სოფლებსა — «სოფლიონსა», „ვიიგინდაეინას“. იგი როდი ნიშნავს „ერისკაცთაგანს“ — „изъ числа народа“, როგორც შეცდომით განმარტებს დიადორმა და საფუძვლიანი მცოდნე ჩვენის ისტორიისა (36), არა, — ჰაეროვანი სწორედ „отличнѣйшій“-ია, რასაც უარს-ჰყოფს ბნი დ. ბაქრაძე.

...36) ბ.ნი დ. ზ. ბაქრაძე ამბობს, რომ სიტყვა „ჰაეროვანი“ უნდა გადაითარგმნოს „изъ числа народа“ და არა — „отличнѣйшій изъ народа“, Сбор. зақ. Вахт., стр. 86, სხოლიო 1. მაშასადამე, ავტორს ჰგონია, რომ ჰაეროვანი „отличнѣйшій изъ народа“ არა უოფილა.

ჯერ ერთი ისა, რომ სიტყვა „ჭაეროვნება“ ისეთს ცნებას შეიცავს, რომელიც ყველა კაცს არ მიეწერება³⁷⁾. გარდა ამისა, თვით ძეგლის დება, არა თუ მარტო იურიდიულად, პოლიტიკურადაც ჭაეროვანს მალლა აყენებს უბრალო კაცზედ. მაგალითებრ, ძველის წინასიტყვაობაში პირდაპირ მოხსენებულია, რომ საზოგადო კრებაზედ, როცა სახელმწიფო საქმისა შესახებ თათბირი იყო, მეფე ჭაეროვანთაც მოუწოდებდა ხოლმე — „მოეასხენით ყოველნი უნებურნი ხევის-ბერნი და ჭაეროვანნი და გაეიგონეთ მათნი საქმენი“... „შემოვედით ქალაქსა და შემოვიტანეთ (თუ შემოვიყვანეთ?) თემისა და თემის ერისთავნი და ხევის-თავნი და ხევის-ბერნი და ჭაეროვანნი“... ჭაეროვანს უფლება ჰქონდა სამეფო თათბირსა და ბჭობას დასწრე-

³⁷⁾ როგორც საბა-სულხან ორბელიანი განმარტებს, სიტყვა „ჭაეროვნება“ ნიშნავს კ ე თ ი ლ - მ ო ხ დ ო მ ი ლ ე ბ ა ს.

შოდა და ამ უფლების ძალით გიორგი ბრწყინვალემ „ჰაეროვანნიც მოასხნა“. სიტყვა „ჰაეროვანი“ საზოგადოდ ერს რომ ნიშნავდეს, მაშინ ხომ მთლად მთიულების ჩამოყვანა იყო საჭირო: სატანტო ქალაქს ტფილისში, მაგრამ მხოლოდ მოხელენი და „წარჩინებულნი“ შეჰკრიბეს და სწორედ ეს უკანასკნელნი იწოდებოდნენ ჰაეროვანებად.

თვით ჰაეროვანის იურიდიული თვისება უფრო მეტად ასაბუთებს ჩვენს აზრს. მართალია, ძეგლის ღება, როცა ჰაეროვანს იხსენიებს და იმის ხისხლს აფასებს, არ ხმარობს ჩვეულებრივს ფორმულას „გვარსა ზედა“, მაგრამ ამ ფორმულის გამოტოვება კიდევ იმას არ ამტკიცებს, ვითომ ჰაეროვანი უბრალო „სოფლიონი“ იყო და „ვინგინდავინა“. არა, — თვით ძეგლის სიტყვით, ჰაეროვანი სოფლიონს პირდაპირ უდგია და თუმცა სოფელში სცხოვრობს, მაგრამ სოფლიონი-კი არაა: როცა სოფელი

სალაშქროდ არ გამოვიდოდა, სხვათა შორის, კომლზე თითო ხარი იყო ჯარიმა, — «ესე ჭაეროვნისა და სოფ. ლიონისა იყოს» (მუხ. ით). ჰაეროვანი და სოფლიონი ცალ-ცალკე იხსენებიან და მაშასადამე კიდეც განსხვავდებიან. ამიტომაც ზოგიერთს შემთხვევაში ჰაეროვანი სახელმწიფო საბჭოს — დარბაზს ექვემდებარებოდა. როცა ჰაეროვანი ჰაეროვანს მოჰკლაედა... „თუ დარბაზისა ცნობისა ღირსი იყოს რგი ჰაეროვანი... დარბაზს იკითხონ“ (მუხ. ია). დარბაზს უბრალოდ კაცის, „სოფლიონისა“ ანუ „ვინგინდავინას“ საქმე როდი ეკითხებოდა და ეს არც მოხსენებულა. ამ გვარის კაცის დანაშაულობას ადგილობრივნი მოხელენი ჰბჯობდნენ. ასე გასინჯეთ, ჰაეროვანის ყველა დანაშაულებაც-კი არ ეკითხებოდა დარბაზს და მხოლოდ მძიმე საქმეს თუ მოახსენებდნენ.

ვინ იყო ჰაეროვანი? — მუგლის დეზა პირდაპირ არ განმარტებს ამ საგანს,

მხოლოდ მკირე ცნობას გვაძლევს, რომ ჰაეროვანი წარჩინებულია და „სიკეთით“ შემკული თავის სოფელში, თემში: ჰაეროვანას თვისების საცოდნელად საჭიროა არ დაევიწყოთ, რომ ჩვენი ძველი სამართალი თვით გლეხობაშიაც პირაღს ღირსებას პატივსაც სცემდა, „სიკეთით“ შემკულს გლეხს სხვა გლეხებზედ მაღლა აყენებდა, თუმცა-კი საზოგადოდ ყველა გლეხი ერთს წოდებას შეადგენდა. აღბუღას სამართალი, • მაგალითებრ, სისხლის დატრეების დროს ყურადღებას აქცევს გლეხის „სიკეთესა“: უბრალო გლეხის სისხლი ღირდა ოთხასი თეთრი; ხოლო ისეთის გლეხისა, რომელსაც „პატრონი იცნობდა სიკეთესა“ ზედა“ —ათასი თეთრი (მუხ. იბ).

ეს იურიდიული დაწესებულება მარტო ჩვენის ცხოვრების საკუთრება როდია. ჩვეულებრივი მოვლენაა, რომ პირუდელის ფორმის საზოგადოებაში და აგრეთვე მაშინ, როცა ყველანი უმეტ-ნაკლებოდ სწორნი არიან, ერ-

თა რომელიმე ოჯახი, ან რამდენიმე კაცი თავისის ძალ-ლონით, ღირსებითა და სიკეთით სხვებზედ მალლა სდგანან. ასე იყო სახელდობრ თვით ტევტონების დემოკრატიულ მარკაშოვს). კერძოდ ჩვენს მთაში, თუმცა იურიდიულად წოდებრივი განსხვავება არ არსებობდა და როგორც ეხლა, ყველა მკვიდრნი თანასწორნი იყვნენ, მაგრამ თითო-ოროლა ოჯახი, რამდენიმე კაცი განირჩეოდა სხვებისაგან „სიკეთითა“, განსაკუთრებულის ღვაწლითა სამშობლოსა და სოფელ წინაშე. აქა-იქ მოიპოვებოდა გვარი და ოჯახი, რომლის წინაპრებს დაუვიწყარი სამსახური გაეწიათ თემსათვის თავიანთის ვაჟკაცობითა, „ჭკუათ-მყოფლობითა“ და სხვ. ხალხი დიდს პატივსა სდებდა ისეთს გვარსა და ოჯახს, საკუთარის ღირსებით ამკობდა. და რადგანაც თვით სიტყვა—

²⁸⁾ Деревенскія общины, Мэна, ст. 84 и др.

«ჰაეროვანი» კეთილ-მოხდომილია, ამიტომ ხალხიც თავის წარჩინებულებს ჰაეროვნებად რაცნდა: „სიკეთე“, კეთილი დაუთესნიათ თქვენ წინაპრებსა და კეთილ-მოხდომილნი ხართო...

რა-კი ჰაეროვანი უბრალო ერის კაცისაგან განსხვავდებოდა, სისხლიც მეტი სდიოდა, — თუ ჰაეროვანმა მოჰკლას ჰაეროვანი, ათას ორასი თეთრი დაუყუროს, სამი წელიწადი გარდინვეწოს და მამული სასეუფოდ წაეღოსო (მუხ. ია). ასეთივე სასჯელი უნდა გარდაეხადა ხევის-ბერს, როცა ჰაეროვანი „ეფათერაკებოდა“, თუ უსაბედად შემოაკვდებოდა ეს უკანასკნელი (მუხ. იბ). ძეგლის დებაში მოხსენებულნი არ არის რამდენი ღირდა «სოფლიონისა», „ეინგინდავინას“ სისხლი. მხოლოდ ნაჩვენებია საზოგადო ფორმულა „გვარსა ზედა“ და იგი ფორმულა ხომ ნიშნობლივ არ ამბობს, ამდენი დაეყუროს დაზარალებულსაო: ჩვენის აზრით, ძეგლმა უბრალო „სოფლიონის“ სისხლი თვით

ადგილობრივ ბჭეებს მიანდო, ადათსა და ჩვეულებას გარდასცა ეს საქმე, მხოლოდ ერთის პირობით: „სოფლიონს“, როგორც ყველას სხვას, სისხლი დაეურევოს „გვარსა ზედაო“... ამიტომაც არა სჩანს, რომ სახელდობრ ესა-და-ეს უნდა მიეცეს „სოფლიონს“ სისხლის ფასშიო. ეს გარემოება, სხვათა შორის, ცხადად აპტიკიცებს, რომ «სოფლიონი» იურიდიულად ყველაზედ დაბლა იდგა, შედარებით ყველაზედ ცოტა სისხლი სდიოდა, თორემ ასე რომ არა ყოფილიყო, კანონი პირდაპირ მოიხსენიებდა „სოფლიონისა“ და „ვინგინდა-ვინას“ ამდენი სისხლი უნდა დაეურევოსო. ამიტომ შეუძლებელია განვმარტოთ — თუ რამდენად აღემატებოდა ჰაეროვანი „სოფლიონსა“. ექვს გარეშეა მხოლოდ ის, რომ ჰაეროვნობა ცალკე იურიდიულს წყობასა და ჯგუფს წარმოადგენდა, ჰაეროვანი უბრალო კაცი არ იყო და განსაკუთრებული სისხლი სდიოდა.

ამ დედა-აზრის დასამტკიცებლად სხვა საბუთიც მოიძებნება. ეს საბუთი ეგრედ წოდებული არზანგობაა, რომელსაც ქართულ სჯულ-მდებლობაში საკუთარი მნიშვნელობა აქვს. არზანგობა, არზანგი შეადგენდა განსაკუთრებულს გარდასახადს, რომელიც დამნაშავეს უნდა ეზღო დაზარალებულისათვის. მართალია, ზოგიერთ ბოროტ-მოქმედებისათვის საჭირო იყო სისხლის დაურევებას სხვა ჯარიმაც ზედ დაართოდა, ანუ, როგორც აღბუღას სამართალი ამბობს, „სისხლს ემატოს“ (მაგალითებრ, ვისმეს მღვდლის ცოლი რომ შეეყვარებინა, დამნაშავე მოაშიკეს, სისხლს გარდა, „სამოცი ათასი თეთრი სსკა ემატოს“ (აღ. მუხ. რე; აგრეთვე რე). მაგრამ არზანგი «მეტი ჯარიმა» როდია, იგი სხვა მნიშვნელობისაა და ცოტა არ იყოს მიაგავს იმავე აღბუღას საპიროსა (აღ. მუხ. რე, რეა). როგორც საპირო განსაკუთრებული ჯარიმა იყო პიროვნების შეურაცყო-

ფისათვის დაწესებული და საზოგადო
ფორმულას მისდევდა, „გეარსა ზედა“
მოქმედებდა, ისე ქეგლის დების არზან-
გობასაც თავისი მნიშვნელობა ჰქონ-
და, განსაკუთრებული ჯარიმა იყო
და სწორედაც ნათარგმნია სიტყვით
„Вз ОННДУ“³⁹). არზანგობას საერთო
არა აქვს-რა მხოლოდ სანასშიროსთან
(აღ. მუხ. რ.ფგ), რომელიც ნიშნავს
„საზავო სანდოს“⁴⁰). ქეგლის-დების
სიტყვით, არზანგი სხვა-და-სხვაა აზ-
ნაურისა, ხევის-ბერისა და ჭკეროვანი.

³⁹) Сбор. зак. Вахт.; გვ. 91. ბ-ნი ბა-
ქრაძე სწოლოში სიტყვას არზანგი სთარ-
გმნის вознаграждение, თუმცა ეს უკანანას-
კნელი სულ სხვაა და არც „Вз ОННДУ“-ს
ნიშნავს. არზანგი საბა სულხან ორბელია-
ნის ლექსიკონში არ იპოვება. „წერა-კითხვის
საზოგადოების“ ხელთ-ნაწერებში შეცდომით
იხსენიება უ ა რ ზ ა ნ გ ო ბ ა არზანგისა და
არზანგობის მაგიერ.

⁴⁰) როცა შესისხლენი დაზავდებოდნენ,
სისხლის გარდახდამდე ფასს რასმე მისცემ-
დნენ და სანასშირო იმ ფასს ერქვა, იხ. ს.-ს.
ორბელიანის ლექსიკონი.

სათვის, „უფროსობასა“ და «უმცროსობაზე» დამყარებულია. როცა სისხლის რაოდენობასა და არზანგობას შევადარდებთ, მაშინ ჰაეროვანის არზანგი ხუთჯერ ნაკლებია აზნაურისა და ხევის ბერისაზედ. თვით სისხლიც ჰაეროვანისა სწორედ ამოდენად ჩამოურჩებოდა აზნაურისა და ხევის-ბერის სისხლსა. სოფლიონი-კი, უბრალო კაცი, მოკლებული იყო არზანგსა. ერთის სიტყვით, არზანგობა წოდებრივსა და პიროვნულს ღირსებაზეა დამოკიდებული და სისხლთან შეფარდებულია. დაბალ წოდებაში იგი მარტო ჰაეროვანს აქვს მინიჭებული. რადგანაც ასეა, თვით ჰაეროვანიც უბრალო სოფლიონსა და ვინგინდავინაზედ მეტია, სისხლითა და ღირსებით მათ აღემატება.

ერთი გარეშოვმაც, რომელიც ზემოდ მოკლედ აღენიშნეთ, უფრო მეტად ასაბუთებს ჩვენგან განმარტებულს ჰაეროვანებასა. ჰაეროვანი სისხლით უდრიდა ციხის თაკად ყოფილსა

და ეს უკანასკნელი ხომ განსაკუთრებული უფლებითა და პატივით იყო აღჭურვილი. როგორც ჰაეროვანისა, ისე ციხის-თავად ყოფილის სისხლი ათას-ორასი თეთრი ფასობდა (მუხ. ია, იდ). დიალ, ჰაეროვანი ნამდვილად განსხვავდებოდა უბრალო მთიულისაგან და «отличнѣншій изъ народа» იყო!..

ძეგლის დება სხვა განსხვავებასაც ჰპოვებს გლენთა შორის. მთიულებში ეხლაც განთქმულია სალოცავი ლომისის წმინდა გიორგისა, რომელიც თვით გიორგი ბრწყინვალემ ილოცა. მთელი მთა დიდის სასოებითა და მოწიწებით შევედრის ამ წმინდა და საღმთო სადგურს. ძველ დროში ლომისის ეკკლესიას შეწირული ყმები ჰყავდა და რადგანაც იგი ეკკლესია დიდად პატივცემული იყო, ამიტომ მისი ყმაც თავისის სისხლითა და ღირსებით სხვა მკვიდრთაგან განირჩეოდა. ასე გასინჯეთ, ლომისის გლენი თვით ჰაეროვანზედაც მაღლა იდგა

და სისხლში ათას-ხუთასი თეთრი
ეურეებოდა, ე. ი. სამასის თეთრით
მეტი (მუხ. მბ).

VIII

ქეგლის წინასიტყვაობაში მოხსენე-
ბულა, რომ, სხვა-და-სხვა ბოროტ-
მოქმედებას გარდა, ხშირი იყო აგრე-
თეე „ცოლის წაგერა და უბრალოდ
დაგდებაო“. თვით ეს გარემოებაც მი-
ზეზად დაედო ქეგლის დადებას. ამი-
ტომ ცოლ-ქმრობასა და საზოგადოდ
საოჯახო წეს-წყობილებას მიქცეული
აქეს ჯეროვანი ყურადღება.

ქეგლის ცოლ-ქმრობას ცხადად ეტ-
ყობა ორგვარი ხასიათი. სჩანს, რომ
საეკლესიო მ.რძღვრებას გზა გაუკვ-
ლევია ოჯახში, მაგრამ ამ მ.რძღვრე-
ბას მედგრად ებრძვის მეორე, სულ
სხვა მიმართულება, რომლის აზრით
ქორწინება უბრალო ხელშეკრულე-
ბაა და არა „საიდუმლო“... ეკლესიი-
საგან უარყოფილი და დევნილი წარ-
მართული ცოლ-ქმრობა ხომ ბუნებ-
რივი სოციალოგიური მოვლენა და

ძველი ჩვეულებაა. ამიტომ ძეგლის სა-
ცოლქმრო წყობილებასაც ღრმად
დასჩნევია ამისი კვალი. რადგანაც ასეა,
ძეგლის მდებელი, რასაკვირველია, ამა-
ოდ სჩივის, რომ ცოლის „უბრალოდ
დაგდება“ და „ცოლის წაგერა“...
„დიდი უსამართლო და მძლავრებული
ქმნილ იყო“... საქმე იმაშია, რომ რო-
გორც პირველი, ისე მეორე მაშინდელის
ცხოვრების მიუცილებელს მოელონას
შეადგენდა და ლოგიკული შედეგი
იყო იმ დროინდელის საცოლქმრო
და საოჯახო ეთარებისა 41). ძეგლის

41) ძეგლის „ცოლის უბრალოდ დაგ-
დება“ სრულიად მიაგავს მაკმადიანთა თა-
ლაქს (Талак). თალაქი უარის თქმაა,
სამჯერ გამეორება სიტყვისა „არა მსურს“...
თალაქის ძალით, ქმარს, როცა ეპრიანება,
ყოველთვის შეუძლიან ცოლი „უბრალოდ“,
უდანაშაულოდ გააგდოს, მხოლოდ მეხ-
რი უნდა მისცეს. ეს მეხრიც ძეგლის
«სისხლს», უდრის და წინაღვე გადაჭ-
რილი ფასია, რომელიც გაგდებულს ცოლს
უნდა მიეცეს Фаня дева Берга, стр.
111—112. მაგრამ აქედამ კიდევ არ შეი-

მღებელმაც სრულიად ვერ აღმ.აფხერა და ვერ აღმ.აჭკვეთა „უბრალოდ შეუცოდარის ცოლის დაგდება“, არა, — სჯულ-მღებელმა ნება-უნებურად ცოლის უბრალოდ დაგდება იწამა და შეინდო, მხოლოდ ერთის პირობით: ვინც უბრალოდ შეუცოდარს ცოლს გააგდებს, ნახევარი სისხლი უნდა დაუთუროს „გვარსა ზედაო“ (ძ.-დ. მუხ. კა. ამ მუხლის გამეორებაა შემდეგი, ოც - და - მეხუთე მუხლიც, კე.) მაშასადამე, ძეგლმა სხვა შემწეობა ვერ გაუწია დიაცს, მხოლოდ სისხლი გაუჩინა, ე. ი. სწორედ ისა, რაც უიმისოდაც ჩვეულება და ადათი ქალს აკუთნებდა გარეშე მებობლობაში 42). მეორე უძველესი

ძღობა დავასკვნათ, რომ ძეგლმა გადმოიღო „უბრალოდ დაგდება“ უურანიდამ, არა, — იგი დაგდება ძველი ჩვეულებაა, ადათია და თითქმის ყველა მთის ხალხს მოეპოვება.

42) ეგრედ წოდებული ჩერქეზების ყალიბი, აზნაურის ცოლისთვის ას ოცი

ჩენი სჯულიც, აღბუღას სამართალი, რასაკვირველია, ძეგლის განჩინებას მისდევს, — ცოლის უმიზეზოდ და უბრალოდ დაგდება შეიძლებაო, მხოლოდ საჭირო კია ნახევარი სისხლი მისცეთ და მზითევიც თან გაატანოთო (მუხ. ლ). ერთის სიტყვით, ორივე უძველესი სჯულდება მხოლოდ საზოგადო ჩვეულებასა და ადათს ადგია, როცა ცოლის დაგდებას მოგვითხრობს.

დაგდებას გვერდით უდგია ეგრედ წოდებული „წაგერა“, ცოლის მოტაცება. როგორც დაგდებას, ისე წაგერას ერთი და იგივე სოციალოგიური საფუძველი აქვს, ორივე დაწესებულება ერთის სათავისაგან მომდინარეობს. საქმე იმაშია, რომ ძველ დროს ცოლის შერთვა მოტაცებით

თუმანი, გლეხის ქალისათვის სამოცი თუმანია. ოსებში კმარს შეუძლიან, როცა სურს, გააგდოს ცოლი, მხოლოდ ნახევარი ურადი უნდა მისცეს, Адам, 1, стр. 172; II, стр. 27, § 102 და სხ.

შეიძლებოდა და მოტაცება კიდევ სა-
ყოველთაო ჩვეულებას შეადგენდა.
ჩვეულებისა და ადათის დაგვარად,
თვით მოტაცება სხვა-და-სხვა გზით
იკოდნენ, — იტაცებდნენ ფარულად
და ქალის ნება-დართვით, თუ არა-
და—დასხმით, ძალადობით ⁴³). ძეგ-
ლის დების ცოლის წაგვრა სწორედ
ამ მოტაცების ნაშთია, მისი გამეო-
რებაა, თუმცა სჯულიმარტო ქმრიან
ქალის წაგვრას იხსენიებს. რა-კი ერ-

⁴³) მაგალითებრ, ჩერქეზები ფარულად
იტაცებენ ქალისავე თანხმობით; მოტაცება
სავაჟაკო და საქებური საქმეა, АДАТЫ, 1,
стр. 134—135, §§ 41, 42. ყაბარდოში
დასხმით, ib. 226, § 12; ოსებში მოპარვა
იციან, АД. II, 5, § 19 და სხ. მოტაცე-
ბა პირვანდელი ფორმაა ქორწინებისა და სა-
ზოგადო მოვლენას შეადგენს. შემდეგში ნა-
მდვილი მოტაცება ისპობა და მის მაგიერ
ს ი მ ბ ო ლ ი უ რ ი მოტაცება სჩნდება; ამის
შესახებ ნახე „Начало цивилизации“, Д.
Леббока, стр. 75—85, სადაც, სხვათა
შორის, მოყვანილია ჩერქეზების სიმბოლიუ-
რი მოტაცება.

თხელ ჩვეულებამ დააწესა, მოტაცება საბუთია ცოლის შერთვისა და შერთვას ნიშნავსო, ქმრიანის ქალის მოტაცებაც ადვილი შეიქმნა და ხშირიც იყო. მაგრამ თუმცა საზოგადოდ უქმრო და ქმრიანის ქალის მოტაცებას ძველი ადათი ესარჩლებოდა, კანონმა-კი სასტიკი ყურადღება მიაქცია ცოლის მოტაცებას, რადგანაც ეკლესიამ ქორწინება თავის საკუთარ საქმედ იცნო და ცალკე ცოლ-ქმრობის მოძღვრება დააწესა.

ძეგლი ღებაც, როცა წაგერას გვიამბობს, მხოლოდ „გვირგვინ-ნაკურთხს“ ცოლს იხსენიებს და „ჯვარ - გაცვლილს“. გვირგვინ-ნაკურთხი კანონიერი ცოლია, ეკლესიის წესით შეუღვლილი და ამიტომ მისი წაგერადიდ დანაშაულობად ითვლება. ვინც სხვას ვისმე ასეთს ცოლს მოსტაცებს, თუნდაც ჯერ მოტაცებულს დიაცს არ შეხებოდეს, „არ შეყროდეს“, მაინც ქმარს ნახევარისისხლი უნდა დაუურვოს „გვარსა ზედა“ (ძ.-დ. მუხ. გკ).

თუმცა ჯვარ-გაცელილ დიაცს ჯერ კიდევ ცოლი არ ეთქმის და იგი მხოლოდ დანიშნული და დაწინდულია, მაგრამ ძეგლი იმის წაგვრასაც კაცს ბრალადა სდებს და ამ ბოროტ-მოქმედებისათვის ჯარიმად სისხლის მეექვსედს ახდევინებს, რასაკვირველია, „გვარსა ზედა“ (მუხ. კდ). მაშასადამე, ჯვარის გაცელა, ნიშნობა ნამდვილი იურიდიული პირობა იყო და სავალდებულოდ ითვლებოდა მოჰვეალ ცოლქმრობისათვის. საზოგადოდ ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველს ქართულს ნიშნობას და მხოლოდ სულ ბოლოს, უცხო სჯულის გავლენის გამო, გარდაიქცა იგი უბრალო და უმნიშვნელო ფორმად. უეჭველია, რომ აღბუღას სამართალსაც ნიშნობა სავალდებულო პირობად სწამდა, თუმცა ისე სასტიკად არა, როგორც ძეგლის დებას. აღბუღას სიტყვით, „ჯვარ გაცელილ საცოლეს“ წაგვრისათვის დამნაშავეს სისხლი-კი არ უნდა გარდაეხადა, ცოტა რამე უნდა მიეცა გულ-

ნატკენ დანიშნულისათვის, რათა მტრო-
ბა არ აღიძრასო (მუხ. მ).

შაესა და ბნელს სურათს წარმო-
ადგენდა ცოლის წაგვრა. თითქმის
არც ერთი ბოროტ-მოქმედება არა
ჰბადავდა ისეთს სასტიკსა და მედგარს
მტრობას, როგორც წაგვრა. ჯერ ერ-
თი, რომ დამნაშავეს სრული სისხლი
უნდა დაეურვა. მაგრამ ეს არა კმა-
როდა: „ცოლ-წაგერილს“, მთელის
წლის განმავლობაში, სრული ნება
ჰქონდა ყოველ გვარი ავ-კაცობა და
ბოროტი მიეყენებინა წამგვრელისა-
თვის, — თავს დასხმოდა, დაერბია, გა-
დაეწეა... თითქო ესეც ცოტა იყო
და შეურაცყოფილს კმარს მეორე წე-
ლიწადსაც ნება ეძლეოდა შური ეგო
მტრისათვის, — „ერთს წელიწადს უკან
რას ემტერების, იგიც მიეფერების“,
მხოლოდ იმ პირობით, რომ მაშინ
მარტო «ნახევარ სისხლის დაურევა
მართებს» ... (d.-დ. მუხ. კბ). საყურა-
დღებო აქ ისაა, რომ, შურისძიების
დროს, რაც უნდა ბევრი ზარალი და

ენება მიეცა ცოლ-წაგერილს თავის მტრისათვის, სისხლში მაინც არ ჩაუვარდებოდა. თუნდა მტერი კადეც მოეკლა, მაინც არაფერი; მხოლოდ თუ ვისმე იმის ოჯახისას მოჰკლავდა, „სისხლი არასოდეს გაუცუდდების“, ე. ი. მოკლულის სისხლი უნგარიშეთ ცოლ-წაგერილსაო.

• შურისძიება ცოლის წაგერის გამო ცალკე სდგას და მოქმედობს იმ დრომდე, ვიდრე სისხლი დაიურვება. სისხლის გარდახდის შემდეგ მესისხლეთა შორის მშვიდობა მყარდებოდა და შურისძიებაც ისპობოდა. მაშასადამე, შურისძიება სისხლის დაურევებას წინ უძღოდა და განსაკუთრებულს მოვლენას წარმოადგენდა. მისი თვისება ითხოვდა სრულს სასტიკობას და სასტიკიც იყო, მაგრამ ვადა, დრო ანელებდა და აცხრობდა ამ საშინელსა და შემადრწუნებელს ენებათა ღელვას. შურისძიება მხოლოდ ორ წლამდე უნდა გაგრძელებულიყო და ეს შედარებით მოკლე

ეადა, რაც უნდა იყოს, ამტკიცებს, რომ ქეგლმა შეასუსტა და ძალა მოაკლო საშინელს მტრობას და ეს იმ დროსთვის ხომ თვალს:ჩინო წინმსელელობა იყო ⁴⁴). რასაკვირველია, თუ დამნაშავე სისხლს მალე გარდაიხდიდა, შურის-ძიებას საბუთი არა ჰქონდა და თავის თავად ისპობოდა, თუ არა-და—ორის წლის მეტს მაინც ვერ გასტანდა. თუმცა ბუნება ყველა შურის-ძიებისა ისეთია, რომ ხშირად შუას იძიებს მთელი გვარი და ოჯახი, მაგრამ ქეგლის შურისძიება მარტო ცოლ-წაგერილის საქმეა, მისი პიროვნული კუთვნილებაა. ქმარს გარდა, არც მოასლეს და არც მეყვისს,

⁴⁴) ჩერქეზებში შურისძიება რამდენსამე თაობასა და საუკუნესაც-ვი გასტანდა ხოლმე, АДАТЫ, I, СТР. 165, V; ზოგიერთ ადგილას ოსეთში სისხლის დაურევება სირცხვილად მიაჩნიათ და საშვილიშვილო შურისძიებას მისდევენ; ჩაჩნებშიაც შურისძიებას თითქო დასასრული არა აქვსო, АДАТЫ, II, 28, § 109, 93, § 26.

არც გაუფიქრებლად და არც გაუფიქრებლად
ნება არა აქვს მტრობა გაუწიოს ცო-
ლის წამგვრელს. ეს მეორე თვისება
კიდევ უფრო ასაბუთებს ჩვენს აზრს,
რომ ძეგლმა, ცოტად თუ ბევრად,
მშვიდობის ნათელი მოჭტინა იმ ბნე-
ლეთს, რომლის უფსკრულში მხო-
ლოდ მღელვარე შური და მძვინვარე
მტრობა მოსჩანდა...

იურიდიულად შურისძიება შეიცავს
ორს ნაწილს, ორს სხვა და სხვა სა-
განს. იგი სდევნის პიროვნებას (ეს
დასსხმა). გარდა ამისა, აზრად აქვს
დამნაშავეს ზარალი მისცეს, ქონები-
თა და მამულით ავნოს. ამას კერძოდ
მტრობა ჰქვია (მუხ. კბ, კე). დასსხმა
და მტრობა ერთად სწარმოებენ, ერ-
თად ვარჯიშობენ; შურის მეძიებელს
ორისავე ნება აქვს, იმაზედ დამოკიდე-
ბულია, რა ირჩიოს, რომელს ღონეს
მიჰმართოს, პიროვნებაზედ იძიოს შუ-
რი, თუ მამულ-ქონებაზედ. რასაკვირ-
ველია, დასსხმა და მტრობა რომ უსას-
ჯელოდ დარჩენილიყო, ჯერ ისევ

შერიგებისა და სისხლის გარდახდის ხსენებაც არ უნდა ყოფილიყო — „არც შეზავებულნი იყვნენ, არც დანდობილ იყვნენ, არც სისხლი აღებულ იყოს“... მხოლოდ მაშინ ცოლ-წაგერილი „დამსხმელი არ არის“, დასსმა არაფერია, უშედეგოა.

მაგრამ, დასსმას გარდა, შურისძიების დროს „შებმაც“ ხომ შეიძლება, — როცა მესისხლენი ერთმანეთს შეჭედებოდნენ და იარაღზედ მიეარდებოდა საქმე. თუ გულდაკოდილი ცოლ-წაგერილი მოჰკლავდა კაცობისა და ქუდის ამბდელს, თავის შემარცხვენელს, სისხლის მაგიერად, სულის შესანდობელი უნდა გარდაეხადა და ამ შემთხვევაში «წირვისა კათალიკოზმან და ეპისკოპოზმან გაუჩინონ», — სხვა არაფერი. თუმცა ეს სააღაპო ხარჯი ანუ სხული არ არის, მაგრამ, ეგონებთ, აქაც სია „გვარსა ზედა“.. უნდა შემდგარიყო...

ჩვენ შევნიშნეთ, რომ ბეგლის დეპამ ცოტად მაინც დაამშვიდა ენებათა

დელეა, ალაგმა თავ-აწყვეტილი შუ-
რისძიებაო. ამას საჭიროებაც თხ აუ-
ლობდა: გულის-შემადრწუნებელსა და
აღმაშფოთებელს სურათს წარმოად-
გენდა ცოლის წაგერა, საშინელს
მიხლა-მოხლასა და შუღლსა ჰბადაედა.
გაშმაგებული გრძნობა მზად იყო ყვე-
ლა შთაენთქა, ყველაფერი შეემუსრა
და ისე შეეუნდობლად მრისხანებდა,
რომ თვით შეიარაღებულნი, «აბჯ-
როსანნი დიაცნი» მონაწილეობას
იღებდნენ მესისხლეთა ერთურთის შეხ-
ლაში, „შებმაში“. დიად, გულადი
და შეუპოვარი მთის მანდილოსანი
ქუდოსანთან ერთად ებრძოდა მეშუ-
ღლეს!.. დადუმება აღარ შეიძლებო-
და და ძეგლმაც მხოლოდ ერთი ლო-
ნისძიება იხმარა, — იქმნება: ამან მაინც
ბოლო მოუღოს დიაცის კაპასობა-
საო: ... „თუ დიაცი მეომრად იყოს
და აბჯარი ჰქონდეს და მოკედეს, გა-
ცუდდეს მის დიაცის სისხლიო“ ... ეს
იმას ჰნიშნაედა, რომ აბჯროსანი დია-
ცი ცოლის გამო ატეხილს შებმაში

ნუ გაერევა და თუ გაერია, მისი მოკვლა არათერია, სისხლი არ ეზღვებაო. ასე ეპყრობა ძეგლი დიაცს „შებმისათვის“ და ჩამდენადაც ეს მოპყრობა სასტიკია, მით მტკიცდება, რომ იგივე სჯულ-დება სხვა შემთხვევაში მეტად ჰქომაგობს და მზარს უქვეის ბრალ-დაუდებელ ქალსა, ასე რომ „შებმის“ დროს ეინმე «უბრალ-ლო», უმანკო დიაცი რომ მოეკლათ, „ორი სისხლი დაიურეონ დიაციისათვისო“ (d.-დ. მუხ. კვ).

თითქო დიაცთა მოკვლითაც არ თაუდებოდა თავს ზარ-დამსხმელი „შებმა“. თუ „შებმისთვის“ არა, „შებმის“ დროს მაინც სკრიდნენ, ან ჰკელიდნენ მღვდლებსა და ბერებსა, ასე გასინჯეთ, თვით მონოზნებსაც-კი. ეს ალბად იმიტომ, რომ „შებმას“ საშინელი სისხლის-ღერა მოსდევდა და სააქაო ბოროტის მღევნელნი ვალად ჰკრაცხდნენ უუღლი მოესპოთ, მესისხლენი გაეშეველებნათ. მაგრამ, სამწყუხაროდ, მურისძიების ზვირთი ხში-

რად ჰლუბავდა თვით ღეთის-მოსავე-
თაც. მხოლოდ ამ უკანასკნელთა სა-
სარგებლოდ „გეარსა ზელა“ ორ-კე-
ცის სისხლით დაურევა თათქო ჰლაღა-
დებდა, რომ ააფთრებულ შურისძიების
წინაშე ყველა ღონისძიება ამოა და
ფუჭი არისო!..

IX

სადაც ცოლის წავერა ჩვეულებრივს
მოვლენას შეადგენდა, იქ საცოლ-
ქმრო კავშირი და ურთიერთობა განვი-
თარებულო არ იქმნებოდა. სწორედ
ასეც იყო. ქეგლის დება ორიოდ ცნო-
ბას თუ გვაძლევს საცოლ-ქმრო და-
მოკიდებულებიას, თორემ სხვას არა-
ფერს. ეს ორიოდ ცნობაც მხოლოდ
ეგრედ წოდებულს სასაპეტროს⁴⁵) შეე-

⁴⁵) როცა გისმე ქმარს მოუკლავდნენ,
ქვრივს ქმრის სასხლისაგან რაიმე ნაწილი
უნდა რგებოდა თავის სარჩენად. ამ ნაწილს
სასპაურო ეწოდებოდა. შეცთომით ეწოდე-
ბენ სასაპეტროს, მაგ. დ. ბაქრაძე—„სა-
საპურო მიეცეს ძაღისა (თუ ძაღისა?) მსგავ-
სად“... Стор. ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

ზება. ცოლ-ქმრობის იურიდიული და ზნეობითი სურათი თითქო დავიწყებულიაო და ამიტომ ძნელია ამ სურათის წარმოდგენა. მაგრამ ანალოგიას თუ მიემართეთ, შეიძლება ცოტად მაინც შევიგნოთ ცოლ-ქმრის ურთიერთი დამოკიდებულება. საქმე იმაშია, რომ როცა რომელიმე ერი მოქალაქობას მოკლებულია, მაშინ იჯახში ცოლი შედარებით დაბლა სდგას ქმარზედ, სხვა-და-სხვა უფლება ჩამორთმეული აქვს და უმეტეს ნაწილად ქმრის მონაა. ეხლაც, მაგალითად ჩვენს მეზობლებს, ცოლი თითქმის უბრალო ნიეთად მიაჩნიათ; დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც ქმარს შეეძლო ამ ნიეთის გასყიდვა, ჩუქება⁴⁶).

46) ჩერქეზებში ქმარს შეუძლიან ურჩი ცოლი სხვას მიჰყიდოს. ცოლს საოჯახო ქონებისა არა ეკითხვის-რა, მემკვიდრეობას მოკლებულია, АДАТЫ I, стр. 117, 140, 153, §§ 3, 69, 83, 85 etc. ოსებში ქმარს რომ ღამაზი უშვილო ცოლი ჰყავდეს, სხვას გარდასცემს, იქმნება შვილი შეაქნაო. ეს

რასაკვირველია, არც ქსნისა და არაგვის დიაკი იქმნებოდა სანატრელს მდგომარეობაში. ამას თითქო ძეგლის დუბაჯ ჰმოწმობს, როცა ამბობს, რომ მთიულის ცოლს ხელი მიუწვდებოდა მარტო სასაპყროზეო... დიაცს საოჯახო მამულში წილი არ ედო და, ასე გასინჯეთ, ქმრის სისხლიც-კი ოჯახის საკუთრებას შეადგენდა. შართალია, ქერიესაც რამე უნდა რგებოდა ამ სისხლისაგან, მაგრამ თითონ. ეს სასაპყრო როდი იყო გადაქრილი და გადაკვეთილი. შეიძლება ქერიეს ბევრჯელ სულ ცოტაოდენი ნაწილი შეჰხედროდა, რადგანაც „თუ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩის და არ გათხოვდებოდეს... სასაპყრო მიეცეს ძალისა მსგავსად“... ოჯახზედ იყო დამოკიდებული, რასაც გაიმეტებდა სასაპყროდ, და, მაშასადამე, ქერიეი ისევ

ჩვეულება დიგორელებშია და ამას დუბა კუსსას უწოდებენ, Алаты II, стр. 37, § 46.

იმის მოწყალებას შესცქეროდა. ზოგჯერ სასაპყროს დარბაზი უნიშნავდა: „თუ დარბაზის ცნობის ღირს იყენენ, დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაეჩინოსო“... ხანდახან-კი ერისთავი და გამგებელი უნიშნავდნენ (მუხ. იც). ერთის სიტყვით, დიაცს, სასაპყროს გარდა, საოჯახო მამულისა არა ეკითხებოდა-რა და ეს გარემოება პირდაპირ ჭლალადებს მის არა-სანატრელს მდგომარეობას...

საოჯახო ქონება ორად იყოფოდა: მამული (родное) და ნასყიდი (купленное, приобретённое). მამული ეკუთვნოდა საერთოდ ოჯახს და კერძოდ თითოეულს წევრს და არა მარტო ოჯახის უფროსს, მაგალითად მამას. თუმცა ასე იყო, მაგრამ ოჯახს მამული მხოლოდ უნდა ეხმარა, ესარგებლა, საკუთრებას-კი (право собственности) ვერ შეეხებოდა. ეს საკუთრება სახელმწიფოს ეპყრა, რადგანაც ძველის მამული „საბატონოა“ და ბატონად კიდევ სახე-

ლმწითო ითვლება. მამულს ზედ ედო „ბატონის სამსახური“ და ეინც ამ „სამსახურზედ“ უარს იტყოდა, ხელს აიღებდა, იმას არც ნება ჰქონდა მამული სჭეროდა. სამსახური სხვა-დასხვა ნაირი იყო, უფრო, რასაკვირველია, საღაშქრო... თუ ეინმე სამსახურს ეერ შესძლებდა, მამულიც უნდა დაეტოვებინა და აღარ ეზმარა. როცა, მაგალითად, მაძა დაბერდებოდა და სამსახური არ შეეძლო, «ნასყიდი» თითონ უნდა დაექარა და „მამული“ შეიღისთვის გარიდაეცა — „მამამ ნასყიდი დაიჭიროა“ და შეიღმან მამულით გემსახუროს“ (ძ.-დ., მუხ. ივ). მართალია, ძეგლი იმასაც ამბობს, რომ თუ დაბერებულს მამას „ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანაც დაიზიაროს“, მაგრამ ეს კერძო მაგალითი სრულიადაც არ არღეფს მამულისთვისებას, — რაც უნდა იყოს, მამულის მფლობელობა მაინც სამსახურზე იყო დამოკიდებული...

მეორე თვისება ძეგლის მამულისა

ისაა, რომ, ვიდრე „სალაშქრო და საბეგრო“ არ მოიხსობა, მამული ოჯახის ხელშია, ვერც მამა და ვერც სხვა ვინმე უფროსი ოჯახს ვერ გამოსწირავს ძამულს. საცა ოჯახია, იქ მამულიც უნდა იყოს. ოჯახი კიდევ განცალკევებულსა და შეძოზლუდულს დაწესებულებას შეადგენდა. რაკი ოჯახი ცალკე გაეიდოდა, გაიყრებოდა, მაშინ სამუდამოდ ჰკარგავდა ყოველ გვარს ქონებრივსა და სამამულო კავშირს სხვა ნათესავს ოჯახებთან. მართალია, მათ შორის საგვარეულო დამოკიდებულება არ ისპობოდა, მაგრამ ყველა ოჯახის ქონება, სულ ერთია, მამული თუ ნასყიდი, თითქო ციხე-სიმაგრეში სდევსო, ისე ხელ-უხლებლად მიაჩნდათ. უეჭველია, რომ ქონების ასეთი თვისება უარს ჰყოფდა ეგრედ წოდებულს ანდერძს და ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ კავკასიის სხვა მთის ხალხი მეტად მისდევს ანდერძს, იმათში ხშირი ამბავია ქონების ანდერძით

გადაცემა. ოსებში, მაგ., მამას სრული ნება აქვს, ვინც ეპრიანება, იმას გარდასცეს საგვარეულო თუ კეთილშეძენილი მამული⁴⁷). ეს ღომ ასეა, მაგრამ ძეგლი ერთს სიტყვასაც არ ამბობს ოჯახის უფროსს ან რომელსამე წევრს ნება აქვს თუ არა საოჯახო ქონება სხვას უანდერძოს, ოჯახს გარედ გაიტანოს. არა, ანდერძი სრულიადაც არ იხსენიება ძეგლის-ღებაში. კიდევ არაფერი, როცა მამულის ანდერძად დატოვება არ შეიძლებოდა. მამული საბატონო იყო და არავის უფლება არა ჰქონდა სხვის საკუთრება თავის ნებაზედ გარდაეცა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ თვით „ნასყიდის“, ე. ი. შეძენილის ქონების ანდერძად დატოვებაც არ არის მოხსენებული. ოჯახს რაკ-კი რამე

⁴⁷) АДАТЫ II, 6, § 24. ჩერქეზებს როგორც სიტყვიერი, ისე დაწერილი ანდერძი აქვთ და იმათ ანდერძი განვითარებული ფორმისაა АДАТЫ, I, 150, §§ 73—77, თუმცა არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ მიწის საკუთრება-ვი არ იცინა, ib. 120, § 12.

აქეს, საერთო კუთვნილებას შეადგენს და ძეგლი ნებას არავის აძლევს ამ ქონებიდგან სხვას ვისმე, გარეშე ოჯახის კაცს, ნაწილი უანდერძოს. მხოლოდ ბეითალმალად დარჩენილი პარტახტი მამული ებოძებოდა ხოლმე გვარის კაცსა⁴⁸). მაგრამ ბეითალმა-

⁴⁸) რაკი საზოგადოდ მამული „საბატონო“ იყო, რასაკვირველია, ბეითალმალად დარჩენილი მამულიც (выморочное имущество) სახელმწიფოს საკუთრებას შეადგენდა. სულ სხვა აზრისაა ბ.ნი დ. ბაქრაძე—„что касается горскаго населенія Грузіи, то, по смыслу 28 статьи „Зак.“ Георгія, въ немъ ничье право не существовало на выморочное имущество, которое непременно переходило въ родъ умершаго, либо въ руки посторонняго... съ известнымъ, впрочемъ, обязательствомъ, Сб. Зак. Вахт., стр. 90, სხოლიო ვ. ჯერ ერთი, რომ აქ წინააღმდეგობაა. თუ ბეითალმალად უფლება არავის ჰქონდა, მაშ არც გვარსა და არც გარეშე კაცს ექნებოდა. მაგრამ ასე ხომ არ იყო. მეორედ, ეს მუხლიდამ ცხადად ჩანს, რომ ერისთავი და გამგებელი ბეითალმალს აძლევდნენ იმ პირთ-

ლად მამული მაშინ შეიქნებოდა, როცა ოჯახი ამოწყდებოდა ხოლმე და როცა „ოჯახს მემამულე აღარ მიაჩნდა“...

როგორც შევნიშნეთ, გაყრილ ოჯახებს, თვით ერთ სისხლით და ერთ გვარით შეკავშირებულებს, ერთმანეთთან არა რაიმე ქონებრივი დამოკიდებულება არა ჰქონდათ. განცალკავება და დაშორება ისეთ დიდსმანძილზედ მიდიოდა, რომ გაყოფილ ძმებს ერთმანეთის სისხლში წილი არ ედოთ, ჯარიმიდამ არა ერგებოდათ. რა მაშინაც-კი, როცა მოკლულს ძმას ოჯახში არც შეილი და არც გაუყრელი ახლო ნათესავი არა ჰყავდა, სისხლი მაინც ოჯახს უნდა დარჩენოდა, იგი მისი საკუთრება იყო და ამ საკუთრებას ვერც ერთი გაყრილი ნათესავი—მეყვისი თუ მოახლე, სულ

ბით; რომ მიმღები „მობეგრე და მოსამსახერე“ იყოსო. მაშ ბეითაღმალი სახელმწიფოს საკუთრება ყოფილა და იყო კიდევ.

ერთია—ხელს ვერ შეაჩებდა. როგორ ხმარობდნენ ძმის სისხლს? სისხლი ორ ნაწილად უნდა გაეყოთ. ერთი ნაწილი სახელმწიფოს მიჰქონდა—„სასეფეოდ დაიდვასო“, მეორე კიდევ სულს უნდა მოხმარებოდა საცხოვრებლად—„დარჩეს სულისათვის სასაუროდო“... მართალია, ძეგლი ასეთს წესს ადგენს, როცა ძმა მოჰკლაედა ძმასა (ძ.-დ., მუხ. იზ), მაგრამ ამ კერძო წესს საზოგადო ძალა ჰქონდა, სავალდებულო იყო მაშინაც, როცა ერთი ოჯახის კაცი მეორე ოჯახის წევრს მოჰკლაედა. ეს იმიტომ, რომ ერთის ოჯახის სისხლთან მეორე ოჯახს ხელი არა ჰქონდა.

ეგრედ წოდებულს სულის საუროს ჯეროვანი ყურადღება ჰქონდა მიქცეული⁴⁹⁾. მიგცილებლად სულსაც

49) ს.-ს. ორბელიანის განმარტებით, საურო ხარჯს ნიშნავს. ძეგლს დროში ხშირად იცოდნენ შეწირულობა „სულისათვის სასაუროდ“. ეკლესიასა და მონასტერს სწირავდნენ გლეხებსაც. ეი, მაგ., ქაინოსრო.

თავისი ნაწილი უნდა რგებოდა სისხლისაგან. გარდა ამისა განმარტებულია, ეინ უნდა მოახმაროს სულს ეს ხარჯი. თუ მოკლულს შორეული ნათესავი ებადა, მაშინ იმის მოვალეობა იყო სისხლის „სასაუროდ“ მოხმარება, თუ არა-და, ერისთავსა და გამგებელს ებარათ ეს სულის საცხოვნებელი დასაღმთო საქმე (d.-დ, მუხ. იზ).

რასაკვირველია, როცა მოკლულს რამდენიმე განაყარი ძმა დარჩებოდა, ერთერთს მათგანს, უფრო დაახლოვებულსა და გულის უკმატკივარს, უნდა ეტვირთა სულის სასაურო მოვალეობა (მუხ. იც), თუმცა-კი სისხლისაგან თითონ ვერას აღებდა, მცირედს ნაწილსაც ვერ მოიხმარებდა თავის სასარგებლოდ.

და ლუარსაბ ერისთავმა მოჰკლეს 1661 წ. თავისი ბიძაშვილი ზაალ ერისთავი, მაჰმადიანობა რად მიიღე და მეფეს განუდგო, და ცოდვის შესანდობლად ოთხი კომლი გლეხი შესწირეს ახანურის ეკკლესიას, Церк. Гуджари, стр. 20—21.

საიღამ წარმოსდგა საოჯახო ქონების ამ გვარი თვისება? უმთავრესად იქიღამ, რომ საოჯახო ეკონომიური განწყობილება და წესი აღმოცენდა საბატონო მამულზედ, სახელმწიფოს საკუთრებაზედ და ამ გარემოებამ ძლიერი გავლენა იქონია. საბატონო მამული ხელს არ უწყობდა კერძო საკუთრების აღორძინებას და ეს უკანასკნელი ჯეროვანად ვერც აღორძინდა. მართალია, „ნასყიდი“ კერძო საკუთრებაა, მაგრამ „მამული“ თავის მნიშვნელობით სრულიად სხაგრაეს „ნასყიდსა“, და რომ კერძო საკუთრებას დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ძეგლმა ანდერძი არ იცის და არც დააწესა. აქ არ უნდა დავივიწყოთ ერთი მოვლენაც, — ძეგლის დროს საგვარეულო კავშირი უკვე შერყეული იყო, მოკლებული იყო პირვანდელს ცხოველს ძალას და საკვირველიც არაა, რომ ოჯახის დარჩა უპირატესობა...

მარტო მამულზედ არ იყო და-
ფუძნებულ იოჯახის ეკონომიური ძა-
ლა. მამულს გვერდით ნასყიდი ედ-
ვა და ეს უკანაქნელი შეიცავდა რო-
გორც მოძრავს, ისე უძრავს ქონე-
ბას, თუმცა-კი უფრო მოძრავი შეა-
დგენდა ნასყიდს⁵⁰). ნასყიდის გაჩენა,
იმისი საფუძველი თვით იოჯახის ბუ-
ნებაში უნდა ვეძიოთ. რაც უნდა იყოს,
ქეგლის იოჯახი ცოტად მაინც ხელს უწყ-
ობდა კაცის სიმზნევესა და თაოს-
ნობას. ყველა წევრს შეეძლო თავისი

⁵⁰) კავკასიის მთიელებს აქვთ საგვარეუ-
ლო და შეძენილი ქონება (родовое и на-
гоприобретенное). როგორც ერთს, ისე მეო-
რეს ვისაც ჰსურთ გარდასცემნო, АДАТЫ,
I, 150, § 71. ასეა ჩერქეზებში, რომელ-
თაც მაწა საერთო საკუთრებად მიჩნიათ.
ib. 120, § 12, 175. არც ჩაჩნებმა იციან
შიწის საკუთრება. ყოველ წელიწადს მაწას
თანასწორად ჰყოფენ, АДАТЫ, II, 79, §§
4, 5; ოსებში მამას უფლება აქვს სხვას გა-
დასცეს საგვარეულო და შეძენილი ქონება,
იმის ნებაა, რასაც უნდა, იმას უზამს საოჯა-
ხო ქონებას, ib 6, § 24.

საკუთრება გაეჩინა, ეამ-ლს გარდა სხვა რამე „ეყიდა“, შეეძინა. ეს მოე-
ლენა ჩვენს სჯულ-მდებლობაში ჩვეუ-
ლებრივია, მაგალითებრ აღბუღას
„მონაგები“ იგივე ძეგლის ნასყიდია
და სხვა არაფერი (მუხ. რნდ — რნე).

რა-კი ნასყიდის სათავე და დასაწ-
ყისა სხვა იყო, რასაკერაფელია, იგი
„სამსახურსაც“ მოშორებულ იუნდა
ყოფილიყო. დიან, სახელმწიფოს ნას-
ყადთან ხელი არა ჰქონდა და ნასყა-
დი თავისუფალი იყო „საჯარო, სა-
ლაშქრო და საბეგროსაგან“. ეისაც
როგორ სურდა, ისე ჰმარობდა ნას-
ყიდს და, როცა ოჯახს თავს დაანე-
ბებდა, ნასყიდიც თან მიჰქონდა, — „რა-
საც უზამს, მაჰამ იცის, შეილი ნას-
ყიდს ვერ ეცილოსო“ (ძ. დ., მუხ.
ივ). მხოლოდ მოხუცებულს მაჰას
შეეძლო, თუ ნასყიდი არ ეყოფოდა,
მამულისაგან ცოტა რამე წაეღო, მაგ-
რამ ეს ხომ იმიტომ, რომ თავისი
სივაჟკაცე სულ „სამსახურში“ ჰქონ-
და გატარებული!..

მშობლებისა და შვილის პიროვნულ დამოკიდებულება და ურთიერთობა მეტად მოკლედ არის შ.ახ. ენებულის. ძეგლს საოჯახო წესის საფუძვლად მხოლოდ შვილის „ნებისყოფლობა“ მიაჩნია, შვილი მარჩილი უნდა იყოს დედ-მამისათვის. ამ „ნებაყოფლობას“ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შვილისათვის მარჩილ ნებობრივად. კი არა, ეკონომიურად. მამა მხოლოდ მაშინ დაუტოვებდა შვილს თავის ნასყიდს, როცა შვილი იმის მარჩილი იყო და პატივის-მცემელი, თუ არა-და, შვილს ხელი არა ჰქონდა მამას კერძო საკუთრებასთან (1). ამასთანავე ძეგლი იმასაც დასძენს, რომ

1) ზოგიერთ ჩვენი მეზობლების ადამიანებმეტად სასტიკს უფლებას ანიჭებს მამას. ჩერქეზს, მაგალითობრ, ნება აქვს ურჩი შვილი მოჰკლას და გერაგინ რას ეტყვის; ოსებშიაც ასეთი ჩვეულებაა, АДАТЫ, I, 152, § 81; II, стр. 26, § 98. სულ სხვა ნაირად არის ჩაჩნებში. მამამ თუ შვილი მოკლა, სხვა შვილები სისხლს მოსთხოვენ მამას, ПРАВО КАНЛЫ, ib. 96, § 38, 112, § 8.

უპრიანია დაბერებული მამა და მოწითვებული შვილი ერთად სცხოვრობდნენო. მაშასადამე, სჯული ფასს სდებდა ზნეობითს კაეშირს და ჰქადაგებდა—რა დიდი მნიშენელობა აქეს, როჯა ოჯახში მამაშვილური თანხმობა და სათნოებაა.

დედ-იამის გოკელა საშინელი და საზარელი ბოროტება იყო და, ასე გასინჯეთ, სულს ვერც-კი წარმოუდგენია ეს ბოროტება,—„ჩენთა ჟამთა შიგან არ ქმნილა და ღმერთმან ნუ იყოფინოსო...“ რასაკვირველია, ამ უმძიმესს დანაშაულობას სასჯელიც შესაფერი მოსდევდა—„რაც უარესია, ყველას დამართება და ყოფა პირიანიაო“: სიკვდილით დასჯა („გაპატიება“), ამოწყვეტა, ამოფხერა, სამუდამოდ გაძევება და... მაგრამ ამაზედ მეთი უბედურება სხვა რაღა უნდა დამართოდა კაცს! სისხლის დაურეება ხომ ყოვლად შეუძლებელი იყო და ან რა სისხლი გაანელებდა გონებისა და გრძნობის ღრმად აღ-

მაშფოთებელს დედ-მამის მოკვლას-
კეგლის სიტყვით, სისხლის დაურეება
„უმსგავსოა“ და სხვებისათვის სამაც-
დურო იქმნებაო (მუხ. იე).

სისხლის დაურეება გაჩენილია ძმის
მოკვლაში და აქაც დამნაშავეს სი-
სხლი «გეარსა ზედა» სდიოდა. ამ სი-
სხლის დენას ზედ ერთოდა ათის წლით
გაძება და მამულის სასეფეოდ დადება.
როცა ვადა გათავდებოდა, ერისთავი
და გაშგებელი ვეზირის პირით მოა-
ხსენებდნენ დარბაზს და მაშინ დამნა-
შავე „შემოუშვანო“... (მუხ. იზ).

X

როცა სისხლის სამართალი ჯერ
ისევ დაბლა სდგას და შურასძიება
კანონად მიიჩნიათ, მაშინ სასჯელსაც
განსაკუთრებული თვისება ატყვია. ეს
თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ
თითოეული დანაშაულობა წინაღვეა
დაფასებული და ბრალდებულს სჯუ-
ლი თუ ადათი ავალებს ამა-და-ამ
ბოროტებაში ეს ფასი უნდა გადაიხა-
დო. ამ სისტემას კომპოზიციას უწო-

დებენ (compositio). კომპოზიციის აზრი კიდევ ისაა, რომ დაზარალებული ხელს იღებს შურისძიებაზედ, თუ ჯეროვანს ფასს მისცემენ, — თუ შეისყიდის სისხლს, ხომ კარგი, არ შეისყიდი-და, შურისძიება ხომ ჩემ ხელთ არისო. მაშასადამე, კომპოზიცია შურისძიების შესყიდვაა. ეს სისტემა ცნობილია ძველადვე ევროპის ეკრედ წოდებულს ბარბაროსულ სჯულ-მდებლობაში და ეხლაც კავკასიის მთიელების სისხლის სამართლის საფუძველს შეადგენს⁵²). ძეგლის დებაც, როგორც ძველი სჯულ-მდებლობა, რასაკვირველია, კომპოზიციის სისტემას მასდევს. აქაც თითოეული დანაშაულობა აღნუსხულია და ფას-დადებული. თუ დამნაშავე ზარალს არა მზლავს, ჯარიმას არ გადაიხდის, მა-

⁵²) კომპოზიცია რვადნენ, მაგ., ძეგლმა ჟრანგებმა, Бекко, Организация уголовной юстиции, 1867 г. стр. 134—142, სადაც მოხსენებულია რომელი დანაშაულობა რამდენი ღირდა.

შინ შურისძიებას. მიჰმართავენ, მა-
შინ სისხლი სისხლს თხოულობს. ჯა-
რიმა კერძო საკუთრებაა, დანაშაუ-
ლობის ფასი, თუთრი დაზარალებულს.
ან იმის ოჯახს ერგება, თითქო ბო-
როტის ქმნა აღებ-მიცემობა და ხელ-
შეკრულობა იყოს!

არ შეიძლება ითქვას, რომ ძეგლის
კომპოზიციის სისტემა ვრცელი დართუ-
ლი იყოს. არა, აქ ბევრი რამე სრუ-
ლიად უყურადღებოდ არის დატოვე-
ბული და სისხლის ნიხრს დიდი ნა-
კლი ამჩნევია. ამ მხრივ ზოგიერთ
მეზობლებს, მაგ. ჩრდილოეთ კავკა-
სიის ოსებს, უფრო ვრცელი ნიხრი და
კომპოზიცია მოეპოვებათ⁵³⁾.

მოკელის შემდეგ, ძეგლი, რასაკვირ-
ველია, უმთავრესს ყურადღებას აქცევს
გერშსა (მძიმე კრილობას), გასუიბრებას,
დაკოდას და სხ. სჯული აქაც საზო-
გადო გზას ადგია: ყველა კრილობა
და ასოს გახეიბრება, ან დაკოდა თა-

⁵³⁾ Адагы II, стр. 63—72 и пр.

ნასწორი დანაშაულობა როდიაო. ეს იმიტომ, რომ სხეულის ასოებში ერთი ასო უფრო საჭირო და ძნელად დასაკლ.ისია, ვიდრე მეორე. ამისდა გეარად ზოგჯერ მეტი უნდა გადახდეს დამნაშავეს და ზოგჯერ ნაკლებიო. კრილოზბისა და გახეობრების დროს თითქო არც ესტეტური გრძნობა დაეიწყებიათ. შეიძლება ისეთს ადგილას დაკოდიონ ვინმე, რომ სილამაზე დაჭკარგოს, დალი დააჩნდეს, დასახიჩრდეს. მაშინ შედარებით უფრო ბევრი ჯარიმაა დადებული.

გერშისა და დაკოდის აეზნიანობაზეა დამოკიდებული, სისხლი უნდა დაეურვოს დაზარალებულს, თუ მარტო არზანგობა გარდახდეს. ძეკლი სისხლის დაურეებას მხოლოდ მაშინ თხოულაობს, როცა ვისმეს მძიმედ დასკრიან და დააშავებენ. თუ კრილობა სუბუქია, სისხლის მაგიერ დამნაშავემ არზანგი უნდა გადაიხადოს და დასტაქართა (ხირურგთა) წამლის ფასი. არზანგი, მარტო როდენობით-კი არა, თკისე-

ბითაც განიჩქევა სასხლისაგან, განსაკუთრებული ჯარამაა, რომელიც სისხლის მკურნალებს ნაწილს შეადგენს⁵⁴⁾. საყურადღებოა, რომ როგორც სისხლი, აკრეთვე არზანგიც საერთო და საუღლებულო ფორმულას მისდევს, «გეარსა ზღა» სწარმოებს.

გერში ზეჰოდამ იწყება, პირიდან მოსდევს. პირი ხომ უცხვიროდ არ შეიძლება

54) ძეგლის თქმით, ხევის ბერს 150 თეთრი აქვს არზანგად დანიშნული, ჭაეროვანს 30 (მუხ. ლ. ლა). ხევის ბერის სისხლი ღირდა 6000 თეთრი, ჭაეროვანისა 1200 (მუხ. ვ. ია). ამიტომ ვფიქრობთ, რომ არზანგი სისხლის $\frac{1}{10}$ შეადგენდა. აქ შევნიშნავთ, რომ ბ-ნი დ. ბაქრაძე სცდება ჭაეროვანის სისხლის გამოანგარიშებაში. ჭაეროვანის სისხლი ღირდა 200 დრაჰკანი, რომელიც = 1200 თეთრს (მუხ. ია). მაშასადამე, ერთი დრაჰკანი = 6 თეთრს, ატორიკი ამბობს: „что касается мопеты драхмы, то, по расчету статьи, она составляет шестую часть (?!), а по исчислению Броссе, двадцатую часть серебряника“... Сб. Зак. Вахт., стр. 86.

და ძეგლიც პირის სადაღე გერშს და ცხვირის მოკრას ერთად იხსენიებს; ერთიც და მეორეც სისხლის მეზუთელი ღირს. მაგრამ შეიძლება გერში „სადაღედ“ არ იყოს, კაცი არ დაშავდეს და არ დასახიჩრდეს. მაშინ სისხლის მაგიერად დამნაშავეს უნდა გადაეხადა სამი არზანგი და დასტაქართა წამლის ფასი (მუხ. ლბ). პირის «სადაღე» გერში ძველადვე ცნობილია ჩვენს სჯულმდებლობაში და, ძეგლს გარდა, სხვაგანაც იხსენიება (აღბულა, მუხ. ე, რკე; ვახტანგის „სახიჩრება“, მუხ. მც), თუმცა ჯარიმა-კი სხვა-და-სხვა იყო დადებული. რასაკვირველია, დაწორებით ნაკლებად ფასობდა ტანის სუბუქი გერში, ანუ დაკოდილობა. ჯერ ერთი, რომ ამ დაკოდილობით კაცი არ დაშავდება, მეორედ — ტანისამოსი ჰფარავს და სათაკილო არ არისო. ამიტომ თითო ასეთს დაკოდილობაში მცირე ჯარიმა უნდა გაეღოთ, — ერთი არზანგი და სადასტაქარო გარდასახადი (მუხ. ლს). ეს

ტანის მსუბუქი დაკოდით. აბაჯანის
სწიშლით ადბუღას სამართალში, სა-
დაც „უჩინარი ადგილი“ უღრის ძე-
გლის წარჩინდეს ტანისამოსისაგანს,
მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ად-
ბუღა ფასს არა სდებს ამ დაფარულს
გერშს და ამბობს, საპატიო კაცებმა
გააჩინონ ჯარიმად (მუხ. ზ, რკვ).

პირზედ თვალები გვასხია და ჩვენ-
თვის ორივე თვალის სინათლე ერთ-
ნაირად ძვირფასია. ძეგლიც მარჯვენა
და მარცხენა თვალს თანასწორად აფა-
სებს და ამბობს, რომ ერთის თვალის
„წამოვარდნისათვის“ სისხლის მეოთ-
ხედი მიეცით; ორის თვალით გამო-
თხრაში ერთი ორად, ე. ი. სისხლის
ნახევარი, და გარდა ამისა დასტაქრის
დანახარჯიცაო (მუხ. ლე. ლე) ერთს
ადგილას ადბუღაც თანხმად ძეგლისა,
თუმცა მეორე ადგილას, ცოტა არ
იყოს, ფასს უწევს, — ერთს თვალში
სისხლის ნახევარი მიეცით. ვახტან-
გი ხომ უფრო სჩაგრავს ცალ-ცალკე
თითო თვალს: ორი თვალი ერთად

სრული სისხლი ღირსო, ცალკე-კითხვით თეალი სისხლის მესამედით (ალ. მუხ. ე, რკე. აღბულა იხსენიებს თეალის დაწვასაც, რომელიც ღიღს. დანაშაულობას შეადგენდა— „სისხლსა ოცი ათასი სხვა ემატოსო“, მუხ. რნბ. ეახ. სამ. მუხ. მდ, მე).

კბილებიც ხომ საქიროა, მაგრამ ზოგიერთ კბილს, პირდაპირ მოვალეობის გარდა, სხვა გვარი სიკეთეც მოაქვს, მაგ., პირს ამშვენებს. ამიტომ კბილები „საჩინონიც“ არიან და „უჩინარნიც“. ძეგლი სწორედ ასე ესტეტიურად სჯის ამ ანატომიურს საგანზედ. „საჩინო“ კბილი, სულ ერთია ზემოა, თუ ქვემო, ერთი ორად მეტი ღირს „უჩინარს“ კბილზედ, ასე რომ თითო ოთხს «საჩინო» კბილში ორი არზანგი გარდაიხადეთ, „უჩინარის“ კბილის ჩაყრევიანებისათვის-კი ერთი არზანგიო (მუხ. ლთ, მ). აღბულას სამართალი თუმცა ესტეტიურს თეორიას მისდევს, მაგრამ წინა და უკანა კბილს თანასწორად აფასებს,

წინა კბილის ჩაყრევენება სახიჩარია, უკანასი კიდევ ჭამას დააკლებსო. ამიტომ ყველა კბილს თანასწორი ჯარიმა დაუდო—თითის ფასი, ანუ სისხლის მეხუთედი (მუხ. თ). სხვა ადგილას იგივე სამართალი უარ ჰყოფს კბილების თანასწორობას და წინა კბილს ესარჩლება, იმის ჩაგდებინება ნაწევარი სისხლი ღირს, უკანასი-კი მეხუთედით (მუხ. რმგ, რმდ). მაგრამ რადა? საქმე იმაშია, რომ აღბუღას სამართალი ორ ნაწილად იყოფა. ერთი ეკუთვნის ბექა II, ხოლო მეორე აღბუღას, თუმცა სამართალს-კი აღბუღას სახელი ჰქეიან ⁵⁵). ბექამ და აღბუღამ სხვა-და-სხვა ნაირად ანუსხეს

⁵⁵) ასე სჯის ბ.ნი დ. ბაქრაძე, რომელიც საფუძვლიანად უჩვენებს, სად თავდება ბექას სამართალი და საიღამ იწყება აღბუღასი, Сб. зак. Вахт., стр. 95, I примѣчание; 110, примѣч. 3 ჩვენის აზრით, თუ აღბუღას სამართალში ხშირად წინააღმდეგობაა, იმით აიხსნება, რომ აღბუღამ, დროთა და უამთა ვითარების გამო, სამართლის ზოგ-ზოგი მეხლი შესცვალა.

სისხლი და სწორედ ამ მიზეზისაგან წარმოდგა, რომ კბილების ჯაჭვიმ ხან მეტია და ხან ნაკლები. ვახუანგის სამართალი ყველა კბილს თანასწორად აფასებს— „წინა სახიჩრად დარჩების, უკანა კამაში დააკლდებისო“ (მუხ. მზ), თითქო წინას-კი ნაკლები ჯაფა აღდგეს კაჭის დროს!..

ახლა ასოებზედ ვისაუბროთ. ტანს ხელები აბია. ძეგლი უყურადღებოდ არც ამათ სტოვებს, თუმცა-კი მარტო მარჯვენა ხელს იხ'ენიებს, თითქო მარცხენა ხსენებათაც არა ღირდეს. თუ ვისმეს მარჯვენა ხელი მოჰკვეთის, ან დაუშავეს, მესამედი სისხლისა უნდა მისცენო (მუხ. ლგ), მაგრამ ანალოგიით შეგვიძლიან დავასკვნათ, რომ მარცხენა ხელი მარჯვენას უღრიდა. აი. რადა. ძეგლი ამბობს, რომ კაცი თუ ცაცია ცოლს, «ლაყოჩა», მაჯვენის ხელის სისხლი დაეურვოსო (მუხ. ლდ). „ლაყოჩა“, როგორც ვიცით, ცაცია ხელს მარჯვენად ჰხმარობს.. მაშასადამე, ხელ-სწორე კაცის მარ-

ცხენა ხელსაც მარჯვენის ხელის ფასი უნდა ჰქონოდა. ეს აზრი მით უფრო საბუთიანია, რომ საზოგადოდ ჩვენი ძველი სამართალი ხელების თანასწორობას არ უარ-ჰყოფს და მათ შორის არაფერს განსხვავებას არა ჰპოვებს. (აღ. მუხ. ე, რკე. ვახტ. სამ. მუხ. მე). რასაკვირველია, ორივე ხელის მოკვეთა ან დაშავება მძიმე დანაშაულობაა და ამისდა გვარად ძეგლიც დიდს ჯარმას აწესებს, ნახევარ სისხლსა და დასტაქართა წამლის ფასს (მუხ. ლე).

ხელზედ ფეხი უფრო ნაკლები ღირს, ასე რომ ფეხის მოკვეთასა და დაშავებაში სისხლის მეოთხედია გაჩენილი (მუხ. ლე). მაგრამ თუმცა ძეგლი ფეხებსა სჩაგრაეს, აღბულა და ვახტანგი-კი ჰქომავობენ და გადაჭრით ამბობენ—ხელი და ფეხი სწორნი არიან და სისხლიც სწორად უნდა მიეცეთო (აღ. მუხ. ე, რკე. ვახტ. მუხ. მდ, მე). ძეგლი ამ თანასწორობას მხოლოდ მაშინ თანაუგრძნობს, როცა ვისმეს ორ ასოს წყვილად მო-

ჰკვეთენ და დაუშავებენ — „ორი ასო ერთგან წაუხდესო“, მაგ. ორი ფეხი ერთად და სხ. თითოეულს წყვილ ასოში სისხლის ნახევარი უნდა ეზღოს დაზარალებულს, სულ ერთია წყვილს ფეხს „წაუხდენენ“, თუ წყვილს ხელსაო. სისხლს გარდა, გულქვეს დამნაშავეს დასტაქრის წამლის ფასიც უნდა გაეღო (მუხ. ლე).

არც თითები დაფიწყებული, თუმცა ბეგლს მარტო ხელის თითები მოჰკონებია და ფეხებისა-კი უყურადღებოდ გაუშვია. მაინც ბეგლი ფეხებს არა სწყალობს! თქვენც მოგეხსენებათ, რომ თითებში ცერი ყველაზედ უფროსი და პატივცემულია. ამიტომ ფასიც შედარებით მეტი ადევს, ხელის ნახევარი უნდა მიეცესო. სხვა თითები ერთი ერთმანეთზედ მეტნი არ არიან და ჯარიმაც თანასწორად ერგებათ, ხელის მესამედი, სულ ერთია მარჯვენა თითი იქნება, თუ მარცხენაო (ძ. დ. მუხ. ლზ)⁵⁶.

⁵⁶) მაჰმადიანთა სისხლის სამართალი და-

XI

როცა ერსია და საზოგადოების აზრი ისე დაბლა სდგას, რომ შერის ძიება სჯულ-მდებლობის საფუძველს შეადგენს, მაშენ სამართლის წარმოებაც უფრო კერძო კაცის საქმე და მოვალეობაა, ვიდრე სახელმწიფოსი. „მოსაქმე კაცი“ — მოჩივარი თითონ ტვირთულობს თავისი უფლება დაცვას: საჩივრის დაწყობა ანუ დავა, ბჭეების დასმა, მოწმების შოვნა, განაჩენის აღსრულება და სხ. „მოსაქმე კაცზეა“ დამოკიდებული. სახელმწი-

შორებით უფრო სასტიკია ქრისტიანების სამართალზედ. მოკვლისა და დაშავებრსათვის დამნაშავეს მოჰკლავენ და დააშავენ, როგორც მან სხვა დააშავა (კისას, *возмездие*, თუ არა-და, ჯარიმას გარდახევენ (დიეტა, რომელიც, ან აქლემს გარდა, ფულადაც უნდა მიეცეს). ასოს განებირება, ჭრილობა და სხვა დაფასებულია და ყურანის ამბობს, რა დააშაულოვასი რამდენი დიეტა უნდა მიეცეს დაზარალებულსაო. რასაკვირველია, აქაც კომპოზიციის სისტემაა, *Файз денъ Беръ, стр. 129—136.*

ფოას თითქმის სულ არა ეკითხვის-რა და
თუ ეკითხვის რამე, ისიც მეტად ცოტა-
ასეთს გზას ადგია საზოგადოდ ყველა
ძველი სამართალი⁵⁷⁾, მას მისდევს
ქეგლის დებატ. აქ, ამ ქეგლში, თუმცა
მოხელეებს სჯული და კანონი აბა-
რიათ, მაგრამ სამართლის წარმოება
ჯერ ისევ კერძო კაცის ტვირთია, იმის
თაოსნობაზეა დამყარებული. ცხადად
სჩანს, რომ სახელმწიფოს ჯეროვანი
გაეღენა ვერ მოუპოვებია, მოხელე
იძულებულია დადუმდეს, როცა შუ-
რიძიება და თვით-ნებლობა ბატო-
ნობს და ბრძანებლობს... მეორე თეი-
სებაც ცხადად ამჩნევია ქეგლის სამარ-
თლის წარმოებას. ეს თვისება თით-
ქმის ყველა ძველის სჯულ-მდებლო-

⁵⁷⁾ სხვათა შორის, თვით რომალების უძვე-
ლესი სჯულიც. ძველ ფრანგებსაც სამარ-
თლის წარმოება კერძო კაცის საქმედ მია-
ჩნდათ. საზოგადოება და სახელმწიფო არა-
ფერ შეაშია, დაზარალებულისა და იმის
ოჯახის გაღია სამართალი ექოსო, Бекко,
стр. 143—146.

ბის კუთვნილებას შეადგენს და ნი-
შნობლივ გამოიხატება მით, რომ სა-
ხელმწიფო და კერძო კაცი თითქო
იბრძვიანო სამართლის მოედანზედ.
სახელმწიფო ჰლამის თითონ დაისა-
კუთროს თემიდან სასწორი. კერძო
კაცი-კი ამის წინააღმდეგია და ყველა
ლონისძიებას ხმარობს ცილი და ჯი-
ბრი გაუწიოს სახელმწიფოს, — სამარ-
თლის წარმოება ჩემი საქმეა და შენ
აქ ხელი არა გაქესო. დიალ, ასეთი
ბრძოლა ჯერ ისევ სუფევს ძეგლში და
რადგანაც ქიშპობა არ გათაეებულა,
თვით სამართლის წარმოებაც არეულ-
დარეული და მოუწყობელია⁵⁸). შე.

⁵⁸) Сн. Зах. Вахт., стр. 83, სხოლო.
აქ დ. ზ. ბაქრაძე საფუძვლიანად დასძენს,
რომ ძეგლის დებას სულ სხვა ხასიათი
აქვს, ვიდრე ვახტანგის სამართალსაო. ეს
ორი სჯეუჯ-მდებლობა, სხვათა შორის, იმით
განიარჩევა, რომ ძეგლში შურისძიებას
დიდი მნიშვნელობა აქვს და თვით სამარ-
თლის წარმოება, процесс-ი სახელმწიფოს
უცილობელი საქმე არაა. ვახტანგის სჯეუ-

მდეგში სახელმწიფოს რჩება გამარჯვება და ამიტომ ნელ-ნელა ჰქრება შურისძიება და ბოლო ეღება კერძო კაცის თვით-ნებლობას

ერთის მხრით, მოხელენი—ერისთავი, გამგებელი და ხევის ბერი თითქო დარაჯობენ სამართლის სასწორს და თვალ-ყურს ადევნებენ ეს სასწორი მრუდედ აქეთ-იქით არ გადაიბაროსო, მეორეს მხრით, მოსაქმე კაცს სურს სამართალი იმის ნებისა და სურვილისამებრ სწარმოებდეს. სახელმწიფო სცდილობს სამართლის საქმე წესიერად მოაწყოს, სჯული და კანონი დაისაკუთროს, მოსაქმე კაცი-კი აღის წინააღმდეგია და უმეტესად შურისძიებას მისდევს. ბრძოლა ჯერ არ გათავებულა, თუმცა ცხადია, რომ შურისძიებას ფრთები ეკვეცება. სწორედ ასეთს სურათს წარმოადგენს

ლის შეხედულობით-კი სამართალი სახელმწიფოს ეკითხვის. ეს, რაპაკვირველია, წარმატებასა და წინმსგლელობას ამტკიცებს.

ბეგლის სამართლის წარმოება (appro-
ucess). ასეთი ხასიათი ატყუია ჩვენს მეო-
რე უძველესს სჯულ-მდებლობასაცა).
მოსაქმე კაცს უნდა დაეწყო საჩივა-
რა და დაეა, სულ ერთია შეეხებოდა
იგი სისხლის სამართალს, თუ სამო-
ქალაქოს. უკეთუ მოპასუხე „სასა-
მართლოდ“ არ გავიდოდა, მოსაქმე
კაცი გამგებელს აცნობებდა და ეს
უკანასკნელი კიდევ ერისთავს. მაშინ
„ორჯელ - სამჯერ“ გამოიწვევდნენ.
მაგრამ შეიძლება მოპასუხე არც ერის-
თავისა და გამგებლის გამოწვევას და-
თანხმებულყო. რასაკვირველია, მო-
წმებს უნდა ეთქვათ: გამოიწვიეს და
შაინც არ გამოვიდაო. აი სწორედ მა-
შინ მოჩივარს სრული ნება ჰქონდა
შური ეძია და ძალა ეხმარა. ასეც იქ-

⁵⁹⁾ სხელდობრ აღბუღა: სამართალს,
სადაც თუთ დიდებულნი შურისძიებას.
მსდევდნენ და იგი შიანჯათ სამარ-
თლის საფუძვლად, მუნ. ბ. აქაც სჩანს, რომ
პატრონი ჯაყელი და მანუერელი ეწინააღ-
მდეგებიან შურისძიებას...

ცოდა. მაშინ ყველაფერი იმაზე იყო დამოკიდებული. მისი ძალა და ენერგია, მძულვარე გულის თქმა და ენებათა ღელვა—აი რა ბკობდა და ასამართლებდა დანაშაულობას!.. დასსმა (თავს დაცემა და დარბევა) შეადგენდა ერთად ერთს ღონისძიებას, რომელსაც მიმართავდა ხოლმე მოსაქმე კაცი. რასაკვირველია, დასხმა სჯულის კანონიერ მოვლენად მიაჩნდა და ამისთვის ძეგლი ამბობს— „დასხმა გაცუდდებისო“⁶⁰)... რაკი ა'ე იყო, — „სი-

⁶⁰) ძეგლის „დასხმა“ მიაგავს ეგრედ წოდებულს ბარამტას, რომელიც ჩვენს მუზობელ მთის ხალხის ადათაუ. ბარამტა იმას ჰქვია, როცა დაზარალებულს, „მოსაქმე კაცს“ ნება აქვს თავს დაესხას მოპასუნეს, ან ამის ნათესავსა და სოფლებს და ნაპარევი ძალით იზღოს, წაართვას. ბარამტა პარველად იხსენიება როსტომ ხანის კრებულში, რომელიც შედგენილია XII საუკ. დაღესტნელ ლექებისათვის, Адагы, I, 18—19. ბარამტას სხვა-და-სხვა მნიშვნელობა აქვს და ისეთიც, როგორიც ძეგლის „დასხმასა“, *ibid.* стр. 366.

სხლი და გერში ორთავე სწორეა, ზედა დამსხმელისა და შინა მყოფისაო“, ე. ი. დასხმა იურიდიულად თითქო არც-კი არსებობს და ორსავე მხარეს სისხლი თანასწორად სდიოდათ „გვარსა ზედა“, თუმცა მოსაქმე კაცო თავს ეხმოდა მოპასუხეს და ეს უკანასკნელი მხოლოდ იგერებდა მტერსა!..

მხოლოდ ერთს შემთხვევაში სახელმწიფო იჩენდა ძალას. ეს მაშინ, როცა ვინმე დაესჯმოდა ისეთს კაცს, რომელიც „საქმესა დარბაზისასა იმიზეზებს“: მეფისა და ტახტის სამსახური დროს არ მაძლევს „სასამართლოდ“ გამოგყევო. მაშინ დამსხმელი და იმისი მომხრენი თუნდაც მოეკლათ, არაფერი, — „სისხლი არ არის, რა ზომიცა მოკედეს, ყველა გაცუდდების“ (მუხ. კთ). „დარბაზის საქმის“ გამო თვით შურისძიებაც „ცუდდებოდა“ და დ:ს:ხმას დანაშაულობად სთვლიდნენ. „დარბაზის საქმის“ კაცს-კი და, ასე გასინჯეთ, ყველა იმის სოფლელს, რომ-

მელსაც დასხმაში მოჰკლავდნენ, სას-
ხლი სდიოდათ და დამსხმელი ვალ-
დებული იყო „ყველა დაიჯროს თა-
ვის გეარსა ზედა“ (იქვე).

XII

ეგრედ წოდებული სამეკობრო საქ-
მე*) მთლად დაფუძნებულია შურის-
ძიებაზედ. ეს მით უფრო საყურადღე-
ბოა, რომ როგორც ეხლა, ისე ძვე-
ლად მეკობრობა საქებარი და სავაჭ-
კაცო საქმე იყო, მეკობარს დამლე-
როდნენ, ლექსით ამკობდნენ⁶¹). ჩვე-
ულებისამებრ, პატრონი შეჰყრიდა
მღევარს და მეკობრებს გამოუდგებო-
და. მეკობრებიც შემოებმოდნენ პატ-
რონსა და იპის მღევრებს („უკან წა-

*) მეკობრე—მტაცებელი, ს..ს. ორბელიან-
ნი. ქეგლში მეკობრე ჭურდსაც ჰქვან.
მაგ., ცხენის, ცხვრის, ძროხის მომპარავი
მეკობრად არს წოდებული. მუხ. მდ.

⁶¹) ჭურდობა ჩვენს მეზობელ მთიელებსაც
საქებარი საქმე ჰკონიათ, მეტადრე თუ გონ-
მემ გაქურდა სხვა სოფლისა და გვარის კა-
ცი, Адагы, I, стр. 16—18.

უღკნენ და მიეწიენენ, მეკობრები შე-
მოებნენ“) და შებმის დროს შეიძლე-
ბოდა მეკობრები მოეკლათ. მოკვლას
უსისხლოდ უნდა გაეარა, — „სისხლი
გაცუდდეს ყველასი“ 62). მაგრამ ეს
კიდევ არაუერი. შესანიშნავი უფრო
ისაა, რომ ესაქონლის პატრონისა-
თვისა უნდა დაეურვათ, მიეცათ მო-
თავე ქურდი (თავადი) და ორი კი-
დევ სხვა, — სულ სამი ქურდი.

რას ნიშნავს ეს ერთი თვით იგი
თავადი დაიურვონ და ორი სხვა თაღი-
თურთ?

რომაელების პირუანდელი, უძვე-
ლესი სჯული ამბობდა, რომ პატ-
რონს უფლება აქვს, თუ ქურდმა ძა-
ლადობა გაუწია, მოჰკლასო იგი,

62) მაკმადიანთა სჯულ-ც ნებას აძლევს
პატრონს ქურდი მოკლას, როცა ქურდობა-
ზედ მოასწრებს, Фаиш депъ Бергъ стр.
132. ბარბაროსული სასჯელია დაწესებული
ქურდობისათვის. ქურდს ხელ-ფეხს მოსჭრიან
და მოჭრილ ასოებს მდულარე ერბოში ჩაუ-
ყობენ სისხლი შესწუდესო, ib., стр. 139.

და თუ სუ⁴ს, ქურდი მონად გახადოსო. ძეგლიც აწესებს, რომ საქონლის პატრონს შებმის დროს შეუძლიან მოკლას მეკობარიო. მაგრამ მარტო მოკვლით ხომ არა გამოვიდოდა-რა: ნაპარეეს ერთი სამად გარდახდა უნდოდა და გარდასახადი უფრო მეტად უღირდა პატრონს, ვიდრე მეკობრის მოკვლა. ჩვენის აზრით, სწორედ ნაპარეეის საზღვევრად უნდა წაეყვანა დაზარალებულს „ერთი თვით იგი თავადი და ორი სხვა“. მეკობრები უნდა დარჩენილიყვნენ პატრონთან, ვიდრე ერთი სამად ნაპარეეს უზღავდნენ. ასეთი ჩვეულება ეხლაც დარჩენილია მთიულეებში, მაგ., ყაბარდოში⁶³). შეუძლებელი ქურდი საქონლის პატრონის მონა შეიქმნა შემდეგ და ისიც ეახტანგ VI წყალობით, რომელმაც დააწესა, რომ პატრონს „თუ ვერ აუვიდეს, ქურდი თავისი ცოლ-შვილით, საქონლით და

⁶³) Алаты, I, стр. 253, § 105.

ნასყიდით მიეცესო“ (მუხ. ჩნა). ეს ყუად თავის თავის მიცემა ლოგიკური შედეგი იყო იმ დიდის ჯარიმისა, რომელიც სჯულ-მდებელმა ქურდს გაუჩინა: სისხლის ნახევარი და შეიღებულად ნაპარევის გარდახდა. მაგრამ ძეგლი ამ მხრივ ქურდს ჰქონდაგობს.

შეიძლება და, შებმის დროს თითონ მეკობრებს მოეკლათ პატრონი, ან არა-და, იმის მოაქლე (მდევარი). მაშინ? — „რაზომიცა მოკედნენ, სისხლი სრული დაუტრეონ და ნაპარევა... ერთი, თუ რაც წახდენოდეს, ორი სხვა“ (ძ.-დ., მუხ. მღ).

ისეც მოხდებოდა, რომ მეკობარი მოპარვის შემდეგ — „უკანის“ აღმოჩენილიყო. რა უნდა ექინა საქონლის პატრონს? — რასაკვირველია, მაშინაც სამართალი პირველად პატრონს უნდა ეძია, საქმე იმას უნდა დაეწყო. «ქვეყანა იყოს მეკობრე, თუ ერთი კაცი», პატრონი მივიდოდა და გამოუცხადებდა — ნაპარევი ერთი სამად მიზღვეითო. მაგრამ თუ არ უზღავე-

დნენ? — პატრონს უნდა მიემართა ხე-
ვის ბერისა და გამგებლისათვის, იმათ-
თვის უნდა ეცნობებინა გარემოება.
რადგანაც ხევის ბერსა და გამგებელს
სამართალი ეკითხოდათ, ამიტომ ორი-
ვე ვალდებულნი იყვნენ მეკობარს
«უთხრან და დაუტყუებინონ»... შეი-
ძლებოდა იმათ ვერა გაეწყუთრა,
მეკობარს თხოვნა და ბრძანება არ
შეესრულებინა. მაშინ ერისთავთან
იჩივლებდა პატრონი („სადა ახლოს
ერისთავი იყოს, იმასაც აცნობოს“)
და თუ ერისთავიც ვერას გახდებო-
და, საქმე შურისძიებაზედ უნდა მი-
ვარდნილიყო. აი სწორედ მაშინ დასხ-
მა იყო ერთადერთი უფლება და კა-
ნონი. მაშინ საქონლის პატრონს
„დამსხმელი არა ჰქვია“ და რამდენ-
ნი მეკობრე თუ ასახია მოჰკლას,
„სისხლი არ ეზღვევის მათი“ (მუხ. მე).
როგორც სჩანს, სამართლის წარ-
ქობა მოსაქვე კაცისა და საქონლის
პატრონის, თაოსნობაზე იყო დამო-
კიდებული და იგი თაოსნობა შეად-

გენდა სამართლის დასაწყისსა და დასასრულს. ერისთავი, გამგებელი და ხევის ბერნი მხოლოდ «სთხოვნენ» მოპასუხეს, სხვა ძალა ხელთ არ ეპყრათ, და ეს გარემოება ცხადად ამტკიცებს, რომ ძველად სამართალს ჰქმნიდა მარტო კერძო კაცის ენერგია. ეხლაც ასეა ზოგიერთ ადგილას მთაში.

სამეკობრო საქმეში ასაბია იხსენიება. რა იყო და ვინ იყო ასაბია, რას ნიშნავდა ასაბიაობა?—საქიროა პირველადეე დავსძინოთ, რომ ასაბია შეცდომით მიაჩნიათ ქართულ სიტყვად და ჰგონიათ ვითომ ეხლა იგი ხმარებაში არ იყოს⁶⁶). ასაბიაობა (ასაბია—თანა-

⁶⁶) „Слово это тоже старое, нынѣ не известное“ (?), Сб. Зак. Вахт., стр. 93, ლ. ბაქრაძის შენიშვნა. მაგრამ ასაბია მაკუბალიანის სჯულ-მდებლობის ტერმინია. Асабать, ასაბათობა, ასაბიაობა სხვა-და-სხვანაირია და საზოგადოდ შემკვიდრეობას ნიშნავს, Фанъ день Бергъ, стр. 97. ჩვენს სჯულ-მდებლობაში ასაბიაობა გადასხვაფე-

მოზიარე, СОУЧАСТНИКЪ) განსაკუთრებულს იურიდიულს მოვლენას წარმოადგენდა და მეკობრობასთან კავშირი ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ რაკი მეკობრობა სავაქეაყო საქმე იყო, ყველა მარჯვე და სახელოვანს მეკობარს რამდენიმე ასაბია გამოუჩნდებოდა და ხშირად მთელი გუნდი ვაქეაციებისა მეკობრობდა. ძეგლში პირდაპირ მოხსენებულია, რომ მეკობარი პირობითაც შეიკვრის ასაბიასაო, — „თუ მათ შუა ამისი პირი იღვას, რომ ერთმანეთის ასაბიანი იყენენ“... რამდენიმე ვაქეაცი პირობას დასდებდა სამეკობროდ და ნაშოვარს — „სანიეთოს“ გაიყოფდნენ ხოლმე ერთმანეთში. სავერო ლექსებიდამ სჩანს, რომ მთაში მეკობრობას, რომელსაც ლაშქრობასაც უწოდებენ, თვით „ჯვარი“, «ხატი»

რებულა და პარვანდელი მნიშვნელობა დაუკარგავს. ეს სიტყვა აღბუღას სამართალში რუსულად სწორედ არის ნათარგმნი — „СОУЩНИКЪ“, стр. 16. ძეგლის რუსული „СОВОВАРИЩЪ“ იურიდიულად არ იხმარება.

ბძანებდა და შეუტკვეთდა ხოლმე ვაჟ-
კაცებსა. მაშასადამე, მეკობრობას რე-
ლიგიური მნიშვნელობაც ჰქონდა...
რაში მდგომარეობდა ასაბიანობის იუ-
რიდიული თვისება?

მეკობარი ზასაბია თანასწორნი არიან,
ერთ ნაირად პასუხის გამცემნი, ერთის
ბედისანი. როგორც მეკობარს სისხ-
ლი არა სდიოდა, იმის მოკვლაში არ
იყო ჯარიმა გაჩენილი, ისე ასაბიანაც
არა ერგებოდა-რა: „არც სისხლი და-
ეურვოს და არც გერში მიეცე!ო“...
ეს მაშინ, როცა „შესწორებული სა-
ქმე არის“, როცა პირობა არ ებობს
მეკობარსა და ასაბიას შორის. მაგ-
რამ შეიძლებოდა იგი პირობა გაუქ-
მებულიყო და, ძეგლის თქმით, „მე-
ასაბენი გაყრილიყვნენ; მოყვარენი
ალარ ყოფილიყვნენ“. მაშინ?—ასაბიას
მდგომარეობა გამოიცვლებოდა და
თუ მოჰკლავდნენ, „ასაბიეთ წამ-
ყვანელს“ სისხლი უნდა დაეურვა მო-
კლულის ასაბიას „სისხლის კაცთა-
თვის“ ე. ი. იმის ნათესავეებისათვის.

აქაც სისხლი „გვარსა ზედა“ იურვე-
ბოდა. „ასაბიეთ წამყვანელს“ მხო-
ლოდ „სანიეთოდგან“ უნდა გარდა-
ეხადა სისხლი და თუ იგი „სანიეთო“ —
ნაქურდი და ნაძარცი საქონელი — არ
მოეპოვებოდა, მაშინ არც სისხლი
„ესააბიოს“ ... მაგრამ ერთი რამე იყო
საჭირო, ასაბიას ნათესაეებს ნადავ-
ლევიდგან სისხლი რომ მიეღოთ: ეს
ის, რომ მოთაფე მეკობრის ანუ „ასა-
ბიეთ წამყვანელის“ ნათესავი პირვე-
ლად არ მოეკლათ „რბევის“ დროს.
თუ მოჰკლავდნენ, ეს ზარალიც საკ-
მარი იყო წამყვანელისათვის და, რა-
საკვირველია, „სანიეთო“ მთლად იმას
რჩებოდა. ამ გვარად, მეკობრე საქ-
მის სულა და გულია და პასუხიც იმან
უნდა აგოს ასაბიას. ასეთის აზრისაა
ასაბიანობაზედ აღბუღას სამართალიც
(მუხ. ივ).

მთაში ეხლაც ჩვეულებრივი ამბა-
ვია ლაშქრობა და შუღლი. ბევრჯელ
ერთი ძეგი მეორეს მტრობს და ამის

გამო შეტაკება ჩნდება, სისხლი უწყალოდ იღვრება. ხშირად რამდენიმე გვარი ერთურთს ებმის, არბევს და ეს ლაშქრობა ნამდვილს ომიანობას მიაგავს. ძველ დროს, რასაკვირველია, ლაშქრობას უფრო მისდევდნენ. ამ საზარელს ქოვლენას სჯულ-მდებელმა ყურადღება მიაქცია და რადგანაც ჩვეულების ძირიანად აღმოფხვრა არ შეიძლებოდა, ის მაინც დააწესა, რომ სალაშქრო მოედანი მცირე ყოფილიყო. ამისათვის საჭირო იყო პირ-აქეთ და პირ-იქით მთიულნი განცალკევებულიყვნენ და ძეგლიც მხოლოდ იმას ამბობს, რომ ამიერნი და იმიერნი ხევის - ბერნი და ჰაეროვანნი „ნუ მიუდგებიან ნურცა რა სალაშქროდ, ნურცა რა სასაურვოდ ისაქმებენ ერთმანეთთანაო“ (ძ-დ., მუხ. მგ.) რატომ? — მიზეზი ცხადია: „მიდგომა“ მიშველებას ნიშნავდა და მიშველება კადევ მთელ არაგვისა და ქსნის აზმარეს ლაშქრობისა და შუღლის ევლად გარდააქცევდა ხოლმე. მეტადრე

ხევის-ბერნი და ჰაეროვანი ხელს უწყობდნენ შებმასა და შეტაკებას, რომელიც, მთიულის აზრით, მაინც სავაჟკაცო საქმეა. ძეგლმა სასტიკად აკრძალა ეს სამამაცო ვარჯიშობა და დამნაშავეს „დარბაზით მამული წაეღოს და ციხე დაექციოსო“.. მაგრამ დასცხრა შფოთი და მოუსვენარი ბუნება ლალის მთიულისა?!

დასასრულ ორიოდ სიტყვაც ვაღლის საქმეზედ. მაინც ძეგლის დება ამ ვალის საქმით თაედება. თეორიულად ძეგლი უარ-ჰყოფს სარგებელს, იგი უწესოაო, — „არც ქართველთ რჯულთა სძეთ წესად რომ აღღონ და არც სხვათა რჯულთა უწეჩიათო“ (მუხ. მე). საზოგადოდ ქართული სჯულმდებლობა არ თანაუგრძნობს სარგებლის აღებას და ყოველთვის სცდილობს მოხალეს შელავათი მიეღეს. ასე აწესებს აღბულა, ამას ბრძანებს თვით ვახტანგი. მაგრამ ცხოვრება თავისას არ იშლიდა და მკაცრმა

საჭიროებამ სძლია სჯულ-მდებელთა
კაცთ მოყვარეობა. ვერც შეგლი ასც-
და „სიაფით“ საესე საზოგადოებას
და, რასაკვირველია, დაადგინა, რომ...
„თუ მიძცემი კაცი ავი იყოს, სარგე-
ბელი აიღოს ათსა თეთრსა ზედა ორი
თეთრი რაზოში დიდი ხანი და-
ეყოსო“... ათს თეთრზე ორი თე-
თრი, რამდენი ხანიც უნდა გემარჯოს
ვალი, — ეს კიდევ დიდი წყალობაა,
თუ მეტადრე მიძცემი „ავი“ კაცია!..
ეგრედ წოდებული ვახში (0/0/0) არაა
მოხსენებელი შეგლში და ალბად იპი-
ტომ, რომ ქართული სჯულ-მდებ-
ლობა სულ პირველადვე სდევნიდა
ვახშსა.

ჩვენ არ ვიცით, სახელდობრ რო-
მელ რჯულზედ ამბობს შეგლი: „სარ-
გებელი არც სხვათა რჯულთა უწე-
რიათო“... მხოლოდ ის კი ცხადია,
რომ მაჰმადიანთა რჯულს არ უწერია
სარგებელი. ამ რჯულმა მოწყალე-
ბის გაცემა სავალდებულო საქმედ
დასდო და საკუთარი ხარაჯა დააწესა

გლახაკთა და შეუძლებელ მოვალეთათვის⁶⁵). ჩასაკვირველია, სარგებელი უნდა მოსპობილიყო. მოსპეს კიდევ და დიდ-ცოდებადაც აღიარეს. იქნება ძეგლს მაჰმადიანთა რჯულიცა აქვს მაგალითად, ჩადგანაც იმ დროს მონგოლებს გავლენა ჰქონდათ ქართველებზედ, რომლებსაც იმათი რჯული და ყოფა-ცხოვრება უნდა სცოდნოდათ...

⁶⁵) Фанъ деѣь Бергъ, стр. 34—39, 52, 66, 71.